

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
Завідувач кафедри технологічної та професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Леонід ОРШАНСЬКИЙ

«_____» червня 2023 р.

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ШКОЛИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ
СИСТЕМІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ

Спеціальність: 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології)

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – вчитель трудового
навчання, технологій та креслення

Автор роботи: Ряшко Ірина Ігорівна _____
підпис

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Оршанський Леонід Володимирович _____
підпис

Дрогобич – 2023

ЗАВДАННЯ
на підготовку магістерської роботи

1. Тема: Використання ідей вальдорфської школи у вітчизняній системі художньо-трудової підготовки школярів

2. Керівник – доктор пед. наук, професор Оршанський Леонід Володимирович.

3. Студентка – Ряшко Ірина Ігорівна.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

1) здійснити історичний аналіз передумов виникнення педагогічних ідей Р. Штайнера, які стали теоретичним підґрунтям естетичного виховання і трудового навчання учнів у вальдорфських школах;

2) схарактеризувати зміст естетичного виховання та трудового навчання учнів у вальдорфських школах;

3) з'ясувати естетичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва й обґрунтувати зміст художньо-трудової підготовки школярів у вальдорфській педагогічній системі;

4) виявити взаємозв'язок видів декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання та в процесі позаурочної художньо-трудової діяльності (шкільній студії естетичного розвитку).

5. Список рекомендованої літератури:

1. Абашкіна Н.В. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі. *Початкова школа*. 1993. № 7. С.41 – 45.
2. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. Львів : Світ, 1993. 272 с.
3. Белова С.А. До питання про вальдорфську педагогіку у сучасному світі. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць. Рівне, 2000. Вип.13. С. 39 – 43.
4. Боккескофф І., Пінський А. Що таке вальдорфська педагогіка. *Початкова школа*. 2020. № 2. С. 29 – 31.
5. Вальдорфська педагогіка: антологія / укл. А. Пінський и др.; під ред. А. Пінського. Харків: Фоліо, 2003. 494 с.
6. Іонова О.М. Вальдорфська педагогіка: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Харків: Бізнес-Інформ, 1997. 300 с.
7. Кардашов В.М. Теоретичні та методичні засади художньо-творчого розвитку школярів: монографія / під. ред. Н.А. Кушаєва. Бердянськ: ТОВ «Будинок техніки плюс», 2000. 160 с.

№ з/п	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту на засіданні кафедри
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 22.12.2021 р.	29.12.2021 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи.	до 15.06.2022 р.	24.06.2022 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 14.12.2022 р.	30.12.2022 р.
5.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 02.03.2023 р.	16.03.2023 р.
6.	Перевірка роботи на плагіат	до 25.05.2023 р.	30.05.2023 р.
7.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 31.05.2023 р.	05.06.2023 р.

7. Дата видачі завдання – 12.10.2021 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 22.05.2023 р.

9. Із вимогами до виконання роботи і завданням ознайомлена _____ Ряшко І.І.

10. Керівник _____ Оршанський Л.В.

ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Тема : «Використання ідей вальдорфської школи у вітчизняній системі художньо-трудової підготовки школярів».

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

[illegible]

дата

Голова ЕК

підпис

прізвище та ініціали

Секретар ЕК

підпис

прізвище та ініціали

АННОТАЦІЯ

Ряшко І.І. Використання ідей вальдорфської школи у вітчизняній системі художньо-трудової підготовки школярів. – Рукопис.

У першому розділі магістерській роботі здійснено ретроспективний аналіз передумов виникнення педагогічних ідей Р. Штайнера, які стали теоретичним підґрунтям естетичного виховання і трудового навчання учнів у вальдорфських школах. На основі опрацювання науково-педагогічної літератури дана характеристика змісту естетичного виховання та трудового навчання учнів у вальдорфських школах. Крім того, з'ясовано дидактичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва й обґрунтовано зміст художньо-трудової підготовки школярів у вальдорфській педагогічній системі.

У другому розділі магістерської роботи нами виявлено взаємозв'язок видів декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання та в процесі позаурочної художньо-трудової діяльності, на основі чого розроблено програму поглибленого вивчення декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання (обслуговуючі види праці).

Ключові слова: вальдорфська виховна система, художньо-трудова підготовка, школярі, уроки трудового навчання, заклад загальної середньої освіти.

SUMMARY

Ryashko I.I. The use of the ideas of the Waldorf school in the national system of artistic and labor training of schoolchildren. – Manuscript.

In the first chapter of the master's work, a retrospective analysis of the prerequisites for the emergence of R. Steiner's pedagogical ideas, which became the theoretical basis of aesthetic education and labor training of students in Waldorf schools, was carried out. Based on the study of scientific and pedagogical literature, a description of the content of aesthetic education and labor training of students in Waldorf schools is given. In addition, the didactic potential of decorative and applied art was clarified and the content of artistic and labor training of schoolchildren in the Waldorf pedagogical system was substantiated.

In the second chapter of the master's thesis, we revealed the relationship between the types of decorative and applied art in the lessons of labor training and in the process of extracurricular artistic and labor activities, on the basis of which a program of in-depth study of decorative and applied art in the lessons of labor training (service types of work) was developed.

Key words: Waldorf educational system, artistic and labor training, schoolchildren, lessons of labor training, institution of general secondary education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
Розділ 1. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ У ВАЛЬДОРФСЬКИХ ШКОЛАХ: АНАЛІЗ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ	5
1.1. Сутність й особливості функціонування вальдорфської навчально-виховної системи	5
1.2. Аналіз змісту естетичного виховання та трудового навчання учнів у вальдорфських школах	11
Розділ 2. ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ВАЛЬДОРФСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ	29
2.1. Естетико-дидактичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва і вплив на особистість	29
2.2. Зміст художньо-трудової підготовки школярів у вальдорфській педагогічній системі	37
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування нових засад виховання учнів. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні [36], Законі України «Про освіту» (2017) [41], Концепції «Нова українська школа» [25], Державному стандарті базової середньої освіти [16], наказі Міністерства освіти і науки України «Про проведення узагальнюючого науково-методичного експерименту всеукраїнського рівня «Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні» [42] накреслено пріоритети розвитку вітчизняної освіти, наголошено на важливій ролі художньо-естетичної та трудової діяльності у формуванні різнобічно розвиненої, гуманістично спрямованої особистості засобами вальдорфської педагогіки. У контексті сучасних підходів до побудови національної системи освіти особливої актуальності набувають навчальний предмет «Трудове навчання» та дисципліни художньо-естетичного циклу у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), які спрямовані на забезпечення творчого розвитку школярів.

Одним із напрямів розв'язання проблеми вдосконалення естетичного та трудового виховання учнів є врахування досягнень теорії і практики формування естетичних смаків і творчих здібностей школярів у різних країнах світу. З-поміж найпоширеніших освітньо-виховних систем високий рейтинг займає вальдорфська педагогіка (від назви фабрики «Вальдорф-Асторія» з німецького міста Штутгарта, при якій наприкінці XIX ст. відомий філософ і педагог Р. Штайнер вперше заснував авторську школу). Нині практично в усіх куточках світу функціонують подібні школи, а в скандинавських країнах вони підтримуються навіть на державному рівні.

Сутність вальдорфської педагогіки полягає у її спрямуванні на гармонізацію інтелектуальної, емоційної та вольової сфер особистості. Відтак реалізація ідей вальдорфської педагогіки передбачає вільне виховання дитини, розвиток її фізичної і духовної сутності, в якому провідне місце займає естетичне та трудове виховання.

Вальдорфська школа як самобутній педагогічний феномен стала предметом особливої уваги дослідників наприкінці ХХ ст. (А. Агафонов, Т. Васильєва, Т. Євдокієва, О. Іонова, О. Папач, В. Пікельна, А. Пінський, Ф. Хорток, О. Черкасова та ін.). Тому актуальність цієї проблеми не викликає сумнівів, адже естетичний потенціал вальдорфської педагогіки дійсно вагомий, він приваблює своєю безперечною оригінальністю та глибиною. Також потребує наукового осмислення зміст навчання та виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, визначення ідей, які доцільно використати в Новій українській школі.

Таким чином, актуальність та недостатня теоретична і практична розробленість проблеми визначили вибір теми магістерської роботи: **«Використання ідей вальдорфської школи у вітчизняній системі художньо-трудової підготовки школярів».**

Об'єкт дослідження: вальдорфська освітня та вихована система як культурне і педагогічне явище.

Предмет дослідження: зміст і форми естетичного виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва у вальдорфських школах.

Мета дослідження: у процесі аналізу наукових джерел розкрити сутність та зміст естетичного виховання та трудового навчання школярів у вальдорфській навчально-виховній системі та визначити ідеї, які можна застосовувати в сучасній українській загальноосвітній школі.

Завдання дослідження:

1. Здійснити історичний аналіз передумов виникнення педагогічних ідей Р. Штайнера, які стали теоретичним підґрунтям естетичного виховання і трудового навчання учнів у вальдорфських школах.

2. Схарактеризувати зміст естетичного виховання та трудового навчання учнів у вальдорфських школах.

3. З'ясувати дидактико-естетичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва й обґрунтувати зміст художньо-трудової підготовки школярів у вальдорфській педагогічній системі.

4. Виявити взаємозв'язок видів декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання та в процесі позаурочної художньо-трудової діяльності (шкільній студії естетичного розвитку).

Теоретична і практична значущість: розкриття сутності та змісту естетизації навчально-виховного процесу у вальдорфській педагогічній системі та розроблення рекомендацій щодо можливості застосування у вітчизняних закладах загальної середньої освіти ідей вальдорфської педагогіки, спрямованих на естетичне виховання та трудове навчання учнів.

Апробація результатів: виступ на IX Міжнародній науково-практичній конференції викладачів та студентів ННІФМЕІТ «Актуальні проблеми сучасної науки» з доповіддю на тему: «Сутність та особливості функціонування вальдорфської навчально-виховної системи» (Актуальні проблеми сучасної науки : зб. IX міжнар. наук.-практ. конф. викл. і студ. ННІФМЕІТ / за ред. М.Б. Паласевича, П.В. Скотного. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 289 – 292).

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменування) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 62 сторінок друкованого тексту, з яких 50 сторінок основного тексту. Робота містить 7 таблиць і 5 малюнків.

Розділ 1

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ У ВАЛЬДОРФСЬКИХ ШКОЛАХ: АНАЛІЗ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

1.1. Сутність й особливості функціонування вальдорфської навчально-виховної системи

З історії педагогіки відомо, що розробником педагогічної концепції **вальдорфської школи** був видатний австрійський педагог і мислитель Рудольф Штайнер (1861 – 1925 рр.). У філософських трактатах ним вперше була запропонована виховна концепція, сутність якої полягає в тому, що фізичний і духовний стани людини взаємозалежні, відтак завдання педагогіки – їх гармонійно розвивати [55].

Наприкінці XIX ст. в Німеччині була запропонована ідеологія нової школи (вальдорфської), яка передбачала радикальне оновлення змісту навчання і виховання та відрізнялася такими особливостями:

- змінюються принципи розподілу навчального матеріалу на дисципліни (з'являються нові предмети, інтегровані курси), навчання ґрунтується не на теоретичних знаннях, а на індивідуальному практичному досвіді учнів з урахуванням їхніх інтересів;

- в організації навчання зберігається поділ на класи, однак вони мають гнучку і рухливу структуру : можливі переходи учнів з одного класу в інший залежно від індивідуальних здібностей, інтересів учнів, вибору викладача;

- прийнятий різновіковий склад навчальних груп (класів), допускається засвоєння навчального матеріалу в різному обсязі й індивідуальному темпі, враховуються потреби, інтереси, здібності дітей, можливість вибору занять;

- взаємини вчителя й учнів засновані на ідеях співробітництва, поваги до індивідуальної своєрідності кожного учня; організовується самоврядування учнів, на заняттях заохочується кооперація при виконанні навчальних завдань, надається пріоритет груповій та індивідуальній формам роботи;

- величезне значення надається естетичному вихованню, художній праці; урізноманітнюються форми роботи в цій галузі;

- налагоджується тісний зв'язок школи з родинами учнів, батьки окремих учнів беруть активну участь у навчально-виховній діяльності школи;

- в організації освітнього процесу особливого значення набуває розвиток мотивації учнів, їхньої відповідальності стосовно власного навчання, адже «навчити вчитися» – ось основне освітнє завдання школи [31, с. 21].

Сутність основної педагогічної ідеї вальдорфської школи може бути узагальнена в наступному висловлюванні : дитина має виховуватися різнобічно. Цю фразу ідеологи вальдорфської школи конкретизують із посиланням на видатного швейцарського педагога Й.Г.Песталоцці, який стверджував, що варто рівномірно розвивати «голову, серце і руки». Подібним чином у вальдорфській педагогіці виокремлюються «три духовні сили людини : мислення, почуття та воля» [12, с. 30], які необхідно всіляко підтримувати. Тому процес виховання спрямовується на розвиток вольових якостей, культури інтелектуальної діяльності, культури почуттів, а також культури тіла.

Головним завданням вальдорфської педагогіки, на противагу однобічному розвитку інтелектуально-пізнавальних здібностей у звичайній школі, є прилучення учнів до культури, розвиток естетичних почуттів і смаків, формування емоційної сфери і практичних, художньо-трудових вмінь, які для дітей матимуть найбільше значення в майбутньому житті та професійній діяльності. Для цього у вальдорфських школах поряд з циклом академічних предметів перевага надається художнім (образотворче мистецтво, музика, хореографія) і ремісничим дисциплінам (художні ремесла і самообслуговування). Однак ці предмети не повинні бути ізольованими, а мають взаємно проникати один в інший.

Формування сутнісних сил людини відбувається в будь-якому віці, отже і зміст вальдорфської педагогіки змінюється залежно від віку вихованців. Р. Штайнер ніколи не складав власне програм навчання, але під час підготовки вчителів у першій вальдорфській школі й у своїх численних доповідях він спробував дати докладний опис взаємозв'язку розвитку дитини зі змістом

виховання, найбільш природне на його думку, для кожного конкретного віку. У дошкільному та молодшому шкільному віці (спочатку під час виховання в родині, потім – у дитячому садку та початковій школі) домінує метод наслідування, діяльний елемент, не допускається в принципі суто інтелектуальне навчання і виховання (до 9 – 10 років). Наступний період фізичного і розумового розвитку дитини – це період статевого дозрівання, найбільш складний для становлення особистості, і школа повинна підтримати учнів-підлітків у прагненні до самостійності у практичній реалізації власних інтересів і потреб. В юнацькому віці розвиток індивідуальних здібностей отримує професійну зорієнтованість. Учитель має прагнути до такого стилю викладання, при якому учень стає активним учасником процесу набуття знань, перетворюється на суб'єкт саморозвитку [56].

Прибічники вальдорфської педагогіки називають свою навчально-виховну систему мистецтвом виховання, адже мова йде не про певну суму педагогічних методів, прийомів, закономірностей, а про специфічний спосіб життя, світовідчуття та світорозуміння [10]. Проте її особливістю є те, що всі бачать перед собою усвідомлену й пріоритетну мету – вільний розвиток учнів. Однак, звільняючи від одних офіційних регламентацій, пануючих у державних школах «вальдорфці» – і вчителі, і учні – не могли бути вільними в повному розумінні цього слова, вони були змушені «пристосувати свою систему навчання і виховання до змінних умов соціального середовища, культури, потреб часу [14, с. 8].

Створену теорію вільного виховання Р. Штайнер активно поширював шляхом написання численних філософських праць, читання лекцій, але для реального впровадження своїх ідей він «створив школу, яка функціонувала на нових ідеологічних та організаційно-педагогічних засадах» [31, с. 12].

Вальдорфська педагогіка є синтезом багатьох компонентів, насамперед, це – гармонійне поєднання академічного навчання, художньо-естетичного і трудового виховання, спрямованих на розвиток індивідуальності кожного учня.

Розкриємо переваги вальдорфської педагогіки:

1. По-перше, вона складає не емпіричну, а глибоко продуману, оригінальну систему, яка має суттєві відмінності від традиційного шкільного навчання і виховання, починаючи від побудови своєрідного навчального плану до особливої структури і методичного забезпечення кожного уроку, від організації повноцінної життєдіяльності дітей у школі протягом дванадцяти і більше років до нетрадиційних форм щоденного спілкування вчителя та учнів під час навчання та різних форм позаурочної роботи. Усі ці особливості вальдорфської педагогіки утворюють її внутрішню органічну єдність, що визначально проектувалася Р. Штайнером через філософсько-педагогічні засади [34].

2. Організація простору школи сприяє тому, що під час перерв діти продовжують спілкуватися зі своєю групою, зберігаючи той настрій, що задав їм учитель на уроці. Цьому сприяє і планування школи: кожний клас має свою кімнату, пофарбовану у визначений колір, свою атрибутику, що відповідає віку дітей. Клас нагадує житлову кімнату. Усе спрямовано на те, щоб дитина протягом усього шкільного дня відчувала увагу, турботу і любов, як з боку вчителя, так і з боку товаришів.

3. Перевага надається навчанню без оцінок. Рівень розвитку знань дитини виявляється шляхом спостереження за його поведінкою, ставленням до роботи, результатами щоденної діяльності в школі. Успіхи й досягнення учнів оцінюються самими дітьми і педагогами в процесі спільної діяльності, на класних зборах при підведенні підсумків тижня, чверті, року.

4. Визначальною ознакою навчально-виховного процесу у вальдорфській школі є наскрізна естетизація, що охоплює всі інші навчальні дисципліни та позаурочну діяльність. З особливою турботою педагоги ставляться до виховання естетичного смаку і пробудження художнього почуття в учнів – почуття ритму, форми, гармонії тощо.

5. Одна з характерних ознак вальдорфської навчально-виховної системи – ритмічність, яка розуміється не спрощено, а природовідповідно. На думку одного з відомих педагогів, представників вальдорфської школи Ф. Карлгрена, викладеній у книзі «Виховання до свободи», кожна дитина живе у ритмі

пильнування і сну, запам'ятовування і забування, тому, коли складається розклад занять і розподіляється навчальний матеріал по уроках, виходять із ритму дня і річного циклу [24, с. 53].

6. У вальдорфських школах органічно вибудовується кожний навчальний день, тобто він організований у певному визначеному ритмі. На думку представників вальдорфської педагогіки, ранком дитина сприятливіша до розумової діяльності, тому шкільний день починається з таких предметів, що спираються переважно на знання, розуміння, і вимагають обмірковування і розумового напруження. «Головний» (академічний) урок триває дві години, на ньому вивчають такі предмети, як читання, арифметика, письмо (у молодших класах), або фізика, географія, математика та ін. (у середніх і старших класах). Після великої перерви, другого сніданку у другій половині дня згідно з шкільним розкладом викладаються предмети художньо-естетичного блоку, після чого відбуваються заняття театром і художньою працею.

7. Спеціальний художньо-естетичний цикл вивчається впродовж усіх років навчання в школі й охоплює такі предмети:

- музика, евритмія, візуальні мистецтва (живопис, ліплення, малювання форм) – з 1 по 12 класи;
- мистецтвознавство (історія образотворчих мистецтв, мистецтва слова, музики, архітектури і скульптури) – з 9 по 12 класи.

До частини практичних занять художньо-естетичного циклу належать:

- для дівчаток: рукоділля (плетіння, в'язання, вишивка, шиття, виготовлення іграшок тощо) та кулінарія – з 1 по 10 класи;
- для хлопчиків: столярна, металообробна та гончарна справа – з 6 по 10 класи [50].

8. Для вальдорфської навчально-виховної системи характерна емоційно-образна домінанта, а не традиційна раціонально-логічна, вербальна. Аргументуючи необхідність навчання та виховання за допомогою яскравих образів, насамперед у початковій та середній школі, Р. Штайнер, який постійно шукав нові й нові аргументи необхідності задоволення дитячої потреби в образах, одного разу, виступаючи перед вчителями в Англії (1923 р.),

сформулював це положення таким чином: «Що б Ви сказали про людину, перед якою кладуть на тарілку рибину, а вона ретельно знімає і відкладає убік усе м'ясо, залишаючи собі для їжі одні лише кістки? Імовірно, Ви стали б жахливо боятися, як би вона не задушилася кісткою. Крім того, організм не зміг би нормально переварити всі ці рибні кістки. Але точно так відбувається, лише на іншому рівні, на рівні духовного керівництва, коли дитині замість життєвих образів, замість таких речей, що вона здатна досягнути, підкидають лише сухі, абстрактні, нудні поняття» [59, с. 121].

9. На думку Р. Штайнера, для того, щоб діти не втомлювалися, щоб вони зберігали здатність до сприйняття та інтелектуальної роботи, педагоги повинні їм запропонувати різноманітні образні оповідання, забарвлені фантазією [57]. Педагоги вальдорфської школи на тривалому досвіді переконалися: якщо у початкових класах надавати пріоритет образному навчанню, то у старших класах учні активно виявляють пізнавальні інтереси під час вивчення різних навчальних дисциплін. При цьому звертає на себе увагу не тільки звичайна жвавість мислення, що панує тут, але і добродушна привітність; навчання сприймається учнями творчо, розкріпачуються уява, почуття, максимально повно задовольняється дитяча допитливість [38]. Отже, впродовж перших років шкільного життя образи повинні домінувати над суто раціональним пізнанням.

10. Зміст навчального матеріалу передається вчителем і засвоюється дітьми головним чином завдяки художньо-оформленим дидактичним розповідям учителя, весь процес навчання збагачується підсиленням будь-якої інформації можливостями мистецтва слова.

11. За розкладом вальдорфських шкіл досліди з природознавства, різні види ручної праці, садівництво та інші прикладні заняття з різних предметів переносяться, по можливості, на пообідній час. Така організація шкільного дня може й не завжди зручна для вчителів, які змушені цілий день проводити в школі, але вона відповідає життєвому ритму, необхідному, на думку вальдорфських педагогів, для розвитку дітей [8].

12. Процес навчання і виховання дітей у вальдорфській школі побудований на основі організації спільної групової діяльності. Поведінка дітей

на уроках відрізняється помітною свободою дій: учні можуть під час пояснення вчителем матеріалу задавати питання, висловлювати свої думки і навіть пропонувати свої варіанти завершення міркувань учителя. У класі присутній так званий «робочий галас», на який учитель дисциплінарно не реагує.

13. Для підвищення мотивації навчання та з метою розвитку мислення учнів на уроках часто організовуються дискусії: обговорюється навчальний матеріал, колективно оцінюються відповіді учнів, здійснюється колегіальний пошук відповідей на проблемні питання, які виникають у перебігу засвоєння навчального предмету. Якщо учні не задоволені тим, як учитель дав пояснення на певне питання, вони записують свої зауваження або побажання у спеціальний скриньці, який завжди висить на стіні в класі.

1.2. Аналіз змісту естетичного виховання та трудового навчання учнів у вальдорфських школах

Естетичне виховання учнів є універсальним засобом збагачення образної свідомості та естетичного досвіду, розвитку творчих здібностей, асоціативного мислення, емоційної сфери особистості. Предмети мистецтва – мистецтво слова, музика, ритміка, живопис, ліплення, художня праця, історія мистецтв (або мистецтвознавство) – розглядаються у вальдорфській школі як особлива форма духовно-практичної діяльності, в якій відбувається образно-емоційний вплив на особистість.

Найкращий спосіб розвитку почуттів, пізнавальних інтересів, на думку вальдорфських педагогів, – це заняття різними видами декоративно-ужиткового мистецтва. У перебігу художньо-трудої діяльності учні привчаються досягати мети, мобілізуючи всі свої душевні сили. Цим шляхом закладається основа розвитку інтересу до життя, емоційно насиченого, збагаченого яскравими переживаннями. Учитель може включити будь-який художній проект у трудовий процес, якщо це необхідно для поглиблення викладання і розвитку навичок соціальної поведінки учнів класу (наприклад, у проблемній ситуації, коли між учнями виникає сварка чи якесь інше непорозуміння). Часто вони

організуються та здійснюються у процесі співробітництва вчителів при викладанні різних предметів, тобто на основі міжпредметних зв'язків.

У вальдорфських школах навчальна діяльність учнів тісно пов'язана з позаурочною виховною роботою. Класні приміщення розділені на робочі куточки, де діти у вільний від навчання час і у відповідності до власних потреб самостійно займаються різними видами художніх ремесел. Особливе значення надається співробітництву педагогів із родинами учнів. Батьки найчастіше є керівниками окремих художньо-прикладних гуртків, організаторами спільних з дітьми справ.

Багато уваги приділяється вчителями вальдорфських шкіл образним чинникам навчання і виховання, тому вони завжди намагаються звертатися до уяви дитини, збуджувати її почуття, відсутні з різних причин у повсякденному житті. Ґрунтуючись на цьому положенні, Р. Штайнер рекомендує вчителям виховувати учнів не тільки на уроках, а й у позаурочний час засобами моральних історій, повчальних розповідей про духовно-матеріальну спадщину народу [57, с. 90]. Коли вчитель помічає в учня риси асоціальної поведінки, він створює історію, зміст якої побудовано на реальних фактах поведінки конкретного учня. Ця історія втілена в художній образ і начебто прямо не стосується життя та діяльності дитини, тому в неї не виникає підозри про те, що розповідь призначена саме йому. Школяр, якому призначається розповідь, переживає сприйняту в художньо-образній формі всю безглуздість свого вчинку. Коли учень емоційно вживається в такий образ, у нього пробуджується почуття досади, яке спричиняє переконання: «так робити не можна».

Демонструючи учням, як у дзеркалі, саму якість конкретного вчинку, вчителі вальдорфської школи досягають того, що споконвічно було виховною метою, а саме: пробуджують у душевному складі дитини відсутню моральну якість. Важливо, щоб учні не підозрювали, що насправді в оповіданні перед ними розгортається картина їхньої власної поведінки.

У подібному образному вихованні дітей, на думку Р. Штайнера, «ми досягнемо моральними історіями набагато більших результатів, чим простими докорами і поясненнями, оскільки в учня з асоціальною поведінкою існують

проблеми саме зі здатності емоційного співпереживання розповіді, що придумує вчитель, і що особливо сильно торкається саме його» [55, с. 13].

Створена вчителем розповідь завжди є «більш живою», чим написана іншими, тому що вчитель глибше, емоційніше проникає в сутність проблеми і продумує її аж до найдрібніших деталей, бо його розповідь «підготовлена спеціально для учня», для подолання його конкретних вад.

Навчально-виховний процес, на думку педагогів вальдорфської школи, має бути побудований з урахуванням співзвуччя темпераментів. Коли потрібні точні спостереження, потрібно запитати про це в сангвініків, коли необхідна догадливість і продумані рішення, – звернутися до меланхоліків. Здатності флегматика відкриваються, коли буде потрібно зробити правильний висновок про реальні події чи докладно розповісти про те, що трапилося. А коли необхідні сміливі дії швидко оцінити ситуацію, – варто звернутися до холерика [8, с. 81].

Важливим для виховання емоційно-почуттєвої сфери дитини є, на думку вальдорфських педагогів, занурення в таємниці природи, тому у школі дуже «тремтливо» відносяться до природи й до природного середовища, в якому живе і розвивається дитина. У деяких фінських, німецьких, українських вальдорфських школах садівництво та квітинкарство включаються навіть у розклад занять. У будь-які погодні умови проводяться ігри на свіжому повітрі, прогулянки та походи на природу. Наприклад, у вітряну погоду діти запускають змія чи роблять невеликий млинок, що крутиться. Учні печуть яблука, каштани, картоплю в лісі; роблять канали й архіпелаги в дощ чи відразу після нього. У школах також створюються живі куточки, сади, де діти доглядають за тваринами та рослинами. Учитель, знаючи як багато вражень дають такі заняття, намагається стимулювати емоційне сприймання молодших школярів, зберегти притаманну тільки дітям цього шкільного віку яскраву образність.

У науково-педагогічній літературі неодноразово підкреслювалося, що заняття мистецтвом впливають передовсім на емоційно-почуттєву сферу дітей, хоч і не завжди вдається побачити, наскільки цей вплив виявляється глибоким і тривалим. Школа, як уважав Р. Штайнер, повинна подбати про збереження

найголовнішого у людині – гармонії волі, почуття і мислення. Недооцінка художньо-естетичного виховання призводить до душевної глухоти [59]. Навчання через мистецтво є «методичним інструментом», який використовують вальдорфські педагоги у вихованні почуттів дитини.

На думку сучасних дослідників, школа не просунеться по шляху гуманітаризації та гуманізації доти, поки предмети художнього циклу не займуть гідного місця в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, тому що вони гармонізують раціональну, емоційно-почуттєву і вольову сфери особистості. Художньо-естетичне виховання учнів вальдорфських шкіл засобами візуальних мистецтв і художньої праці охоплює цикл предметів, які спрямовані не лише на формування спеціальних художніх знань та умінь, художньо-практичних навичок і досвіду учнів, а також на збагачення емоційно-почуттєвої сфери, розвиток вольових якостей і художньо-образного мислення. Згадані два предметні цикли у реальному педагогічному процесі тісно пов'язані між собою, тому що їх єднає спільна мета – формування цілісної особистості з високим рівнем художньої свідомості і художньої діяльності.

Згідно з дослідженням Л. Масол у навчальних планах сучасних вальдорфських шкіл різних країн (Німеччини, Фінляндії, Швеції, Ізраїлю, України, Росії тощо) предмети візуального та художньо-практичного циклів вивчаються протягом усіх 12-ти років навчання, але в різному обсязі навчальних годин [34] (див. таблиці 1.1 – 1.3).

Таблиця 1.1

**Цикл візуальних предметів у навчальному плані
німецьких вальдорфських шкіл**

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Малювання	1 – 4	2
Живопис	5 – 9	2
Малювання форм	1 – 12	1

Таблиця 1.2

Цикл візуальних предметів у навчальному плані
фінських вальдорфських шкіл

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Малювання	1 – 9	1,5
Письмо фарбами	1 – 4	1,5
Малювання форм	1 – 12	1

Таблиця 1.3

Цикл візуальних предметів у навчальному плані
вальдорфської школи у м. Харків

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Малювання	1 – 4	1
Живопис	5 – 9	2
Малювання форм	1 – 12	1

Проаналізуємо послідовно всі згадані предмети візуального циклу.

Освітньо-виховні цілі й орієнтовний зміст предмета «Малювання» розроблено фахівцями вальдорфських шкіл з урахуванням зростання рівнів складності завдань згідно з віковою динамікою [44].

1– 4 класи.

Малювання різних форм без контуру, використання фарб з метою передачі «характеру» кольорів. Застосовуються воскові фарби, зокрема паличкові кольорові олівці. Форми, які мають зображуватися учнями, попередньо «промальовуються» у повітрі спрощеними жестами. У малюнках втілюються певні сюжети, в яких учні мають передати особливості мови й виразності кольорів і форм. Замість суто реалістичних зображень учні передають кольорами настрої та жести, намагаються виразити їх сутність.

5 – 8 класи.

Виконання вправ на зображення вільною рукою предметів у простій проекції з тінню без підкреслення форм. Проектування зовнішнього абрису предметів з усвідомленням єдності естетичних і технічних аспектів.

9 – 12 класи.

Виконання вправ на зображення різних сюжетів шляхом чергування білого і чорного кольорів, використання косого штрихування (переважно вугіллям). Етюди на чергування світла і тіні під час зображення різних предметів без контуру. Вільне малювання (передавання у малюнку власних вражень), малювання за моделлю чи репродукцією.

Головна мета предмета «Живопис» (або у фінській школі предмета «Письмо фарбами») – пізнання мови кольорів. Діти мов би непомітно привчаються відкривати й визначати «характер», «настрій», «взаємовідношення» кольорів та їх відтінків.

Для дітей з підвищеною емоційною чутливістю заняття з пензликами і фарбами стають ідеальним способом вираження своїх почуттів і звільнення від їх внутрішнього тиску.

1 – 4 класи.

Ознайомлення з характерами кольорів. Набуття вмінь застосовувати відповідні предмети (пензлі, фарби). Учні малюють акварельними рідкими фарбами «по мокрому». Промальовка форми здійснюється на основі жесту, який відповідає певному кольору. Кольори «діють» і «розмовляють» між собою згідно з характером. Поступово учні переходять до зображення різних сюжетів.

Підготовлені роботи спільно обговорюються та оцінюються учнями. Звертається увага на гармонійність композиції, цілісність малюнка.

5 – 8 класи.

Продовжується ознайомлення учнів із характерами кольорів, проводяться спостереження за грою світла й тіні на поверхні предметів (виконання вправ на зображення світла-тіні). Створення ландшафтних композицій на основі вираження настроїв кольорів. Уведення основ художнього конструювання.

Звертається особлива увага на вміння учнів підготувати необхідні предмети до роботи, на акуратність у процесі виконання.

9 – 12 класи.

Акцентується увага на застосуванні різних кольорів із метою усвідомлення учнями кольорових вражень, як виразників настроїв у природі у

різні години доби та різні пори року. Виконуються кольорові композиції, етюди, вправи на оволодіння живописною технікою акварелі.

Основна тема уроків живопису у старших класах вальдорфських шкіл – зображення людини.

На уроках живопису застосовуються різні техніки та матеріали, а саме: акварель, олівець, олійні фарби, гуаш. У початкових класах Р. Штайнер увів метод «мокрим по-мокрому», спираючись на працю І. Гете «Вчення про колір». Це нововведення, яке активно впроваджувалося його послідовниками, як правило, давало позитивні результати: діти малюють без сюжету – вони виявляють свою індивідуальність, спираючись на поєднання кольорів [60]. Для цього потрібний сірий папір, адже фарби на такому папері «оживлюються», перемішуються одна з іншою. Таким чином, досягається основна мета уроку живопису: душа дитини має переживати різні кольорові сполучення, «взаємини» між кольорами, щоб ці переживання сприяли розвитку сенсорної чутливості, духовності загалом. А конкретні сюжети чи предмети, як вважають педагоги, часто відволікають школярів від емоційного переживання кольору, усвідомлення його природних властивостей.

Мета специфічного предмета, уведеного Р. Штайнером під назвою «**Малювання форм**» («гілки від древа живопису») – розвиток мислення учнів, сприйняття та усвідомлення форм і пропорцій не тільки за зовнішніми ознаками, але й з боку глибинної філософсько-естетичної сутності [60].

У навколишньому світі зустрічається багато різноманітних геометричних форм, які вражають нас гармонійністю: чудернацькі візерунки сніжинок, довершені шестикутники бджолиних стільників, дивні багатокутники кристалів, неповторні спіралі на раковинах равликів, порядок розташування листів на стеблах багатьох рослин, пропорції золотого перетину в людському образі, разючі криві, по яких рухається Земля й інші планети. Як свідчить історія, відомі художники – Леонардо да Вінчі, Рафаель, Сезан і багато інших, перевершували навіть математиків у здатності використовувати у своїх творах секрети геометричних законів і надавати їм тим самим характер створеної гармонії.

Пошуки й осягнення геометричних закономірностей у Всесвіті та їх відображення у мистецтві дають змогу людині пережити щасливі моменти, коли мистецтво і наука мов би зливаються воедино. Учням старших класів вальдорфської школи доводиться переживати подібні хвилини радості від усвідомлення гармонії буття (і вони можуть бути пов'язаними не тільки з математикою, але і з геологією, фізикою, ботанікою, людинознавством, астрономією, історією мистецтва); і це означає, що вони пройшли ґрунтовну підготовку і налаштовані сприймати світ цілісно, гармонійно.

Зміст предмета «малювання форм», методичні поради стосовно його викладання орієнтовно розподілено по класах К. Штокмаєром [60, с. 334]:

1 – 4 класи.

У першому класі навчання спрямовано винятково на організацію вольової діяльності дитини, тобто до безпосереднього руху, з якого, власне народжується форма. Малюються найпростіші фігури: коло, вісімка, спіраль, трикутник, п'ятикутна зірка, а також різні з'єднання цих форм.

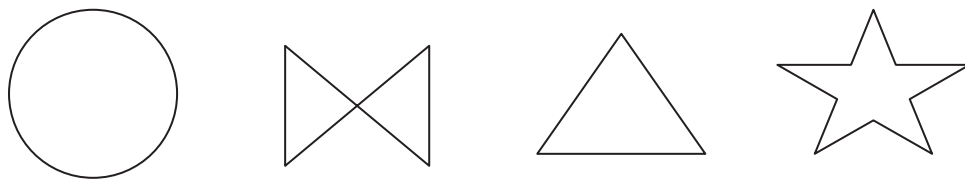

Рис. 1.1. «Малювання форм»: зразки найпростіших фігур (коло, вісімка, трикутник, п'ятикутна зірка).

Робота починається з руху за контуром форми ногами по підлозі. Навчити дітей володіти ногами – це означає, за вальдорфською методикою, активізувати процес впливу на найглибші рівні свідомості на шляху виховання гармонійної цілісної особистості, тому вчителі у першому і в другому класах піклуються насамперед про те, щоб саме ноги в дітей були постійно задіяні, щоб вони рухалися. Наприклад, учитель малює форму ромба (великого ромба) крейдою на підлозі, виділяючи кути іншим кольором; потім діти, розділені на групи по шість осіб, точно виконують рухи вчителя і промовляють обраний ним вірш, що відповідає даній фігурі за метроритмом, так, що кути ромба збігалися з акцентами вірша. Кожна дитина може відчути акцент, при цьому діти

«вибивають» ці акценти ногами, коли ходять у ритмі, наприклад, ромба. Так проходить перша частина уроку.

Далі діти ту ж саму фігуру виводять рукою у повітрі: рух відбувається з усіх сил – від плеча. Тільки після декількох таких «репетицій» настає момент малювання восковою крейдою. Учні, узявши крейду в руку, продовжують описувати фігуру в повітрі і тільки потім переносять малюнок фігури на аркуш паперу. У результаті попередніх рухових вправ фігура малюється на папері впевнено і твердо: зразу ж народжується зразковий ромб.

Зовсім по-різному діти мають емоційно відчутти та образно уявити процесуальність малювання різних форм: проста лінія, що ведеться рівно і впевнено, чи спіраль, що розкручується з центра назовні, містять радісні почуття звільнення, а в спіралі, що закручується всередину, хтось ніби «ховається в таємничий будиночок». Учитель сам добирає для малювання потрібну фігуру для конкретного класу, керуючись тим, що найнеобхідніше саме зараз і чого не вистачає (в емоційному плані) дітям конкретного класу: кут, наприклад, – це аналог зупинки, роздуму, а квадрат асоціюється зі співмірністю у вчинках, рівновагою протилежного.

Рис. 1.2. «Малювання форм»: варіанти фігур для різних класів

Наприкінці першого чи на початку другого класу молодші школярі починають малювати форми в двочастинній симетрії, і цілий рік зображують тільки дзеркально ці симетричні композиції. Після ретельної підготовки в 1 класі симетричні форми усвідомлюються досить легко: учитель малює вісь і форму по одну сторону від неї, другу ж учень домальовує сам по іншу сторону.

Не менш важливим компонентом змісту навчання у 2 класі є малювання орнаментики. Регулярне і точне повторення орнаментальної лінії вимагає від дитини певної завзятості в роботі, адже при ослабленій увазі, в результаті

недостатньої зосередженості й концентрації вольових зусиль форми, що малюються, починають до кінця сторінки зменшуватися в розмірах, видозмінюватися. Вправи повторюються доти, поки дитина не почне малювати твердою, упевненою рукою, адже школярам невпинно, послідовно, наполегливо прищеплюється звичка якісної роботи.

Якщо дві вісі перетинаються, народжується крапка, з якої чотири частинна симетрія струменіє у всіх напрямках; діти зображують це на папері. Таку саму «точку опори» дитина вчиться знаходити у своєму внутрішньому душевному світі. Отже, малювання форм є, свого роду легкою «арттерапією» для дітей цього віку.

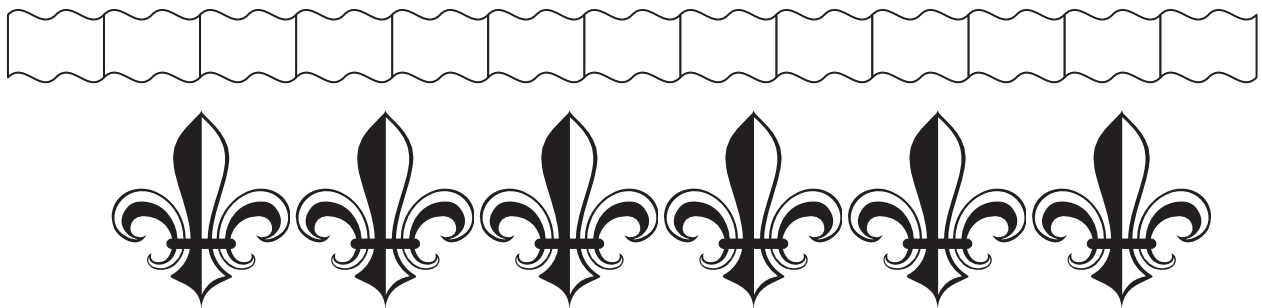

Рис. 1.3. Орнаментика

Відобразити форму вертикально – з верхньої площини в нижню – дитина, як вважають вчителі вальдорфської школи, готова тільки після подолання дев'ятирічного рубежу.

У третьому класі форми малюються таким чином: спочатку зображують фігуру у координатах «ліворуч – праворуч», а потім «зверху – вниз»; виходить симетрична форма.

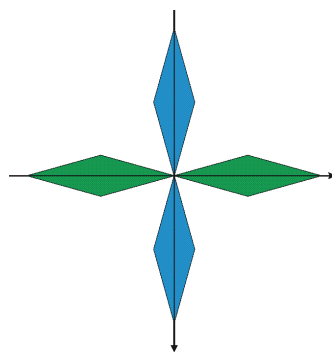

Рис. 1.4. «Малювання форм»: зразок «перехресні вісі».

У четвертому класі вікові особливості дитини, за Р. Штайнером, полягають у тому, «що пробуджується інтелектуальність». Різні форми – прямі, кути, ромби, кола – вже засвоєно на уроках малювання форм у попередніх класах, і це стає надбанням внутрішнього духовного світу. У 4 класі – учні вальдорфської школи починають малювати з натури.

Можна виокремити послідовність виконання. Сприйняття простих цілісних форм, що ґрунтується на відчутті власних рухів. Виконання вправ із малювання простих форм (коло, трикутник, прямокутник, лемніската, спіраль та їх комбінації та варіації). Потім відбувається перехід до вправ у симетрії (по вертикалі). При навчанні уникають поверхової імітації форм. Заохочуються ритмічні зміни, варіювання форм. Вправи у чотиригранному симетричному малюванні за вертикальною і горизонтальною осями, а також у формозмінюванні (вільною рукою). Практикується малювання предметів за зразком, орнаментальних фігур (з вузловими перехрещеннями). Коли вчитель малює на дошці «половину» форми і дає учням завдання, – доповнити малюнок у ЗЗСОитах, він іноді бачить, чого не вистачає дітям і як це можна виправити.

За допомогою фантазії він до нескінченності може варіювати мотиви і спонукати учнів до творчих дій. Тоді малювання форм перетворюється для них в одне з найулюбленіших занять.

5 – 8 класи.

У п'ятому і шостому класах продовжується інтелектуальний та емоційно-естетичний розвиток учнів, і тут же, починаючи з шостого класу вальдорфської школи, предмет «малювання форм» поступово переходить у геометрію. У шестикласників з'являється в руках циркуль, лінійка тощо.

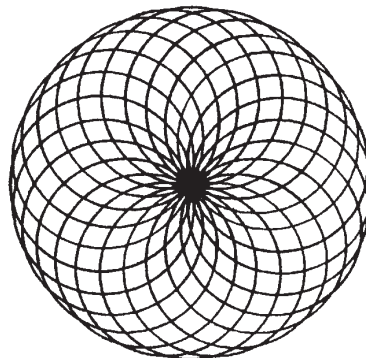

Рис. 1.5. «Малювання форм»: зразок геометричної форми

Точність виконання завдання несе в собі елемент категоричності, якщо вимоги порушуються, реальність відразу виносить вердикт – малюнок не вдався. В учнів з'являється новий погляд на світ. Світ для школяра стає «вимірюваним».

Відповідно до уявлень про віковий розвиток свідомості дитини в педагогіці власне незалежне мислення починає розвиватися тільки в перехідному віці, коли в підлітка народжується здатність осмислювати світ у поняттях та абстрактних категоріях, що, природно, за своєю внутрішньою якістю виступають як «неживі», у порівнянні зі світом дитячої фантазії [8, с. 21].

Учні-підлітки виконують більш складні вправи, ніж молодші школярі, вони малюють, наприклад, тривимірні предмети, які проникають один в інший, а також мають вміти передавати перспективу (зменшення предметів, які розташовані далі, або зображення предметів у співвідношенні, коли один закриває інший).

У процесі навчання досягається усвідомлення єдності краси та техніки виконання предметів різних форм, звертається пріоритетна увага на ракурс та освітлення.

Малювання геометричних форм у 6 класі й одночасне їх відображення у рухах і жестах на уроках евритмії створює передумови для встановлення широких міжпредметних зв'язків, проведення емоційно-образних аналогій. Ускладнення форм, що зображуються графічними засобами, зумовлює аналогічне ускладнення евритмічних композицій, які стають більш удосконаленими, витонченими. Таким чином, завдяки «геометрії рухів» (комплексу етюдів з пластичної імпровізації образів, форм), що супроводжується емоційним «проживанням» створеного образу, відбувається глибоке осягнення учнями закономірностей процесу формотворення взагалі.

9 – 11 класи.

Конструювання різних конічних форм (парабола, багатогранник). Складні конструкційні вправи на перспективу, властивості чотирикутників, безкінечність, двоплановість простору тощо. Ознайомлення з перспективою в архітектурі.

Узагальнюючи зміст предмета «Малювання форм» і методи його викладання у вальдорфських школах, зауважимо, що їх оригінальність полягає як у новому трактуванні окремих компонентів художнього формотворення, так і в їх взаємодії на інтегративній основі (графічна діяльність – рухова художньо-образна діяльність).

До предметів візуального циклу у початковій школі належить «Ліплення», у старших класах деяких шкіл ліплення викладається як окремий предмет. Наприклад, у фінських вальдорфських школах на ліплення відведено навіть по 3 години на тиждень у 9 класі та по 5 годин в 11 класі.

Як підкреслює вчитель першої німецької вальдорфської школи в Штутгарті К. Штокмайєр, цитуючи Р. Штайнера, ліплення має «надзвичайно могутній вплив на дитину, надає духовного спрямування фізіологічному зорові, допомагає правильному і своєчасному входженню у світ пластичних образів. ... Для виховання такого вірного бачення особливо корисно якомога раніше починати з дитиною заняття ліпленням, адже воно переводить побачене з голови, з очей у рух пальців, рук. Це виховує у дитини смак до всього того, що її оточує, і вона захоче побачити у власній кімнаті створені зі смаком речі» [60, с. 100].

Наведемо орієнтовний зміст навчання ліпленню у фінських вальдорфських школах [50, с. 64].

1–4 класи.

Учні ліплять із глини та бджолиного воску предмети, пов'язані з викладанням інших дисциплін (на основі міжпредметних зв'язків). Виконуються початкові вправи з опанування пластичних форм.

5–8 класи.

Учні ліплять, виражаючи мову форм, за певними сюжетами. Звертається особлива увага на особливості форми, як засобу вираження внутрішніх почуттів. Застосовуються вправи з ліплення, які розкривають зміст інших навчальних предметів, наприклад на уроках природознавства учні отримують завдання з ліплення у процесі ознайомлення з особливостями природних об'єктів, тварин, людини тощо.

9 – 11 класи.

Учні виконують етюди у вільній формі, а також вправи, спрямовані на вдосконалення майстерності рук; усвідомлюються закономірності розміщення скульптурних форм у просторі. Одна з основних тем і мотивів творчої діяльності використовується голова людини, тобто її зображення за допомогою форми.

Водночас із зростаючими вимогами до технології вироблення предметів та індивідуального оформлення робіт зберігається загальне устремління до виховання в учнів естетичних почуттів, смаків, до відчуття й розуміння ними художніх стилів у мистецтві скульптури.

Таким чином, мета і зміст циклу занять із візуальних мистецтв у вальдорфській школі, що репрезентують предмети «Малювання», «Живопис», «Малювання форм» та «Ліплення» – це, насамперед, сенсорне та художньо-практичне пізнання учнями емоційної виразності мови кольору, як мови об'єктивно існуючого різнокольорового світу, та емоційне відчуття та створення різноманітних форм. Методики образотворення та формотворення гармонійно доповнюють одна одну. Поступово від простих почуттів та емоційних реакцій дитина зростає до образного естетичного світовідчуття загалом, що стає основою переходу до світу закономірностей абстрактного («чистого») мислення. Заняття візуальними мистецтвами також сприяють зростанню творчих сил, розвитку художніх здібностей, індивідуальності, духовності, вольових якостей.

У вальдорфських школах предмети **художньо-трудового циклу**, до яких належать рукоділля (шиття вручну та на машині, вишивання, плетення спицями й гачком, макраме), виготовлення іграшок, садівництво, квітникарство, гончарство, палітурна справа, обробка шкіри, деревини й металу тощо, спрямовані не просто на набуття суто технічних (виробничих, професійних) навичок, завдання циклу – багатогранний розвиток естетичної свідомості учнів (естетичних почуттів, смаків), а також вольових якостей (уміння зосереджуватися, тренувати волю в доведенні справи до завершення на якісному рівні). У предметно-перетворювальній діяльності відбувається

ознайомлення учнів із поширеними професіями, зокрема з тими, що пов'язані з ремеслами, які мають художнє спрямування, а також виховання здатності пов'язувати функціональність і технологічність виробів із красою їх оздоблення.

На основі аналізу літературних джерел розглянемо орієнтовний зміст і методи викладання предметів цього циклу у вальдорфських школах різних європейських країн [8; 17; 31; 44; 50].

Таблиця 1.4

**Предмети художньо-практичного циклу в навчальному
плані німецьких вальдорфських шкіл**

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Рукоділья та палітурна справа	1 – 4	2
	5 – 7	1
	8	2
	9 – 10	1
	11 – 12	4
Садівництво	6 – 10	2
Праця	6 – 8	2
	9 – 12	6

Таблиця 1.5

**Предмети художньо-практичного циклу в навчальному
плані фінських вальдорфських шкіл**

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Рукоділья	1 – 12	2
Садівництво	6 – 12	2

Таблиця 1.6

**Предмети художньо-практичного циклу в навчальному плані
вальдорфської школи у м. Харків**

Назва предмету	Класи	Кількість годин на тиждень
Рукоділья (дівчатка)	1 – 4	2
	5 – 9	2
	10 – 12	1
Трудове навчання (хлопці)	1 – 4	2
	5 – 9	2
	10 – 12	1
Палітурна справа	11 – 12	12 годин на рік
Садівництво (квітникарство)	6 – 10	1

Орієнтовний зміст навчального предмета «Рукоділья».

1 – 4 класи.

Плетення (двома спицями, гачком) маленьких виробів: мішечків для флейт, серветок тощо. Виготовлення простих швейних виробів (гаманців тощо), набуття навичок раціонального розкрою тканини, засвоєння різних стібків.

Застосовуються різноманітні художньо-практичні вправи, зокрема з кольоровими тканинами. Звертається увага на те, щоб художня форма предметів відповідала меті застосування, практичному призначенню виробу.

5 – 9 класи.

Виготовлення швейних виробів (вручну та на машинах), наприклад іграшок-тварин, сорочок тощо з попереднім малюванням викрійки. Плетення гачком і спицями (рукавички, панчохи, іграшки-тварини) за власними ескізами.

Звертається особлива увага на естетичний вигляд виробів, на правильні співвідношення розмірів їх частин.

Учні виконують практичні завдання з основ домоведення (виховується дбайливе ставлення до одягу, тканин тощо).

10 – 11 класи.

Основи прикладних мистецтв: самостійне конструювання та виготовлення художніх виробів з різних матеріалів (плетені кошики, взуття тощо). Ознайомлення з основами прядіння і ткацтва.

Орієнтовний зміст навчального предмета «Трудове навчання».

5 – 9 класи.

Виготовлення простих виробів із дерева: ківш, чаша, миска, іграшки, що рухаються.

Поступове ознайомлення з технологією обробки металів у промисловості (чеканка, ковка тощо).

Особлива увага звертається на художню обробку предметів, правила роботи з інструментами, безпеку праці.

Учня виконують практичні завдання з домоведення (приготування їжі, пекарська справа).

10 – 11 класи.

Ознайомлення з текстильною промисловістю та відповідною сировиною, технологією лиття, зокрема й у процесі відвідування підприємств.

Навчання палітурній справі: ознайомлення з фарбуванням паперу. Звертається увага на зв'язок вправності рук з естетичними почуттями.

Виконуються практичні завдання з організації доведення (складання меню для обідів, забезпечення продовольства для літніх таборів тощо). Навчальні предмети художньо-практичного циклу багатогранні й поліфункціональні. З одного боку, вони спрямовані на розвиток прикладних навичок, з іншого – на естетичне виховання: поглиблення почуттів, виховання смаку, розвиток фантазії, формування естетичної культури.

Проаналізуємо детальніше, як у навчанні звичайна праця поступово перетворюється на справжню художню творчість учнів на прикладі виготовлення ляльок власними руками під час занять із рукоділля – одного з педагогічних нововведень Р. Штайнера.

У вальдорфських школах діти опановують усіма операціям з пошиття ляльок, одягу для них тощо. Ця діяльність розглядається не вузько прагматично – як процес формування трудових навичок, а також з огляду на його людинознавчий потенціал, виховні можливості, поглиблення уявлень про людину. На думку педагогів вальдорфських шкіл, одухотворення ляльки за допомогою фантазії і рук дитини є прямим шляхом до гуманізації виховного процесу. Під час організації діяльності учнів з художньої праці у вальдорфських школах широко застосовується так званий спільний урок або «метод проєктів» [14].

Отже, організація індивідуального, групового і колективного опанування учнями різновидів декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема й методом міжвікових проєктів, одухотворення результатів практичної роботи й переростання її у справжню художню творчість, емоційно забарвлену, цікаву й значущу, безперечно, збагачує методичний інструментарій естетичного виховання учнів.

Під час занять декоративно-ужитковим мистецтвом, на думку Р. Штайнера, «фантазія працює особливо активно» [55, с. 34], тому впродовж навчання у вальдорфських школах ці заняття дуже урізноманітнюються. Працюючи з різними матеріалами – тканиною, нитками, деревом, дитина робить певні вольові зусилля, це допомагає їй опановувати навичками акуратної роботи, а в деяких складних ситуаціях і здобувати моральні перемоги над собою, що дуже важливо для становлення особистості.

Хлопчики, особливо в підлітковому віці, тобто в роки, що передують статевому дозріванню, виконують завдання, які вимагають фізичної сили (вироби з шкіри, дерева, металу, плетення кошиків із лози тощо). Необхідно підкреслити: у вальдорфських школах використовують для уроків праці тільки природні матеріали. Педагоги віддають перевагу дереву (а не пластмасі) тому що, на їхню думку, у дерев'яних виробах «немає обману»: вони на вагу такі самі, як і на вигляд (або важкі, або легкі). Дерев'яну машину, що зламалася, на відміну від пластмасової, краще полагодити, відремонтувати, навіть можна самостійно пофарбувати. Предмети, що оточують молодших школярів, повинні, на думку педагогів, бути зрозумілими, природними. Дітей захоплює безмежне варіювання простих форм у природі, тому «навіть самі пересичені малята з великих міст зі зворушливим захопленням збирають у лісі каштани, жолуді, палички і шишки» [8, с. 96]; потім ці природні матеріали використовуються на уроках художньої праці. Прагнення довести створення будь-якого виробу до досконалості художньої форми, пронизує все трудове навчання, отже на уроках праці виконавські і художньо-творчі вміння тісно переплітаються.

Заняття мистецтвом завжди передбачають натхнення, тому, не зважаючи на те, що на уроках учням доводиться виконувати значну кількість вправ і повторень для вдосконалення певних навичок, чимало одноманітних видів роботи, вони ведуть до зростання творчих сил і різноманітних переживань. Емоційно збагачена творча діяльність сприяє формуванню характеру, духовному розвитку. Діти не просто довідаються, які закономірності закладені в речах, а й пізнають естетичну виразність матеріалів, так «мистецтво приводить школярів до розуміння творчої природи людини» [59, с. 54].

Розділ 2

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ВАЛЬДОРФСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ

2.1. Естетико-дидактичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва і вплив на особистість

Встановлення історичної пам'яті народу вимагає усвідомлення власного минулого, розкриття витоків нашої духовності, відкриття творчих горизонтів і встановлення їх місця, об'єктивної значимості в загальнолюдському, планетарному аспектах. Водночас, на відміну від української пісні та мови, де пісні відведено перше місце в світі, а мову зараховано до трьох найкрасивіших мов людства, існує така яскрава, багатогранна ділянка творчої спадщини, як декоративно-ужиткове мистецтво.

Свого часу І. Франко вказував, що творчі процеси людини пов'язані не зі свідомістю, а з підсвідомістю, що 40 роками пізніше підтвердили психобіологічні експерименти академіка І. Павлова. Уточнюючи такий погляд Г. Рід 1937 року констатував, що цінність мистецтва «в його здатності матеріалізувати інстинктивне життя найглибших рівнів психіки, передавати енергію, яка виходить із підсвідомого» [17, с. 23]. Тому багато вчених відмовляється від твердження про те, що «мистецтво – це відображення дійсності», за яким духовну енергетику людини вважали похідною, рефлекторною, а не створювальною, генеративною. З тих же позицій відомий український теоретик і дослідник народного мистецтва, класик українського мистецтвознавства й етнограф С. Таранушенко ще 1922 року (доповнив текст 1975-го), твердив, що «народне мистецтво – справжнє мистецтво. Його завдання: виявляти почуття, думки, вольові імпульси народних мас. Воно є одним із заповітів сотень генерацій; вічно живим свідком минулого, свідком усього культурного життя народу. Це – справжня інтернаціональна художня мова, приступна розумінню широких кіл різних народів і усіх віків. Це – не «красиві речі», а людські

документи, що виявляють почування, ідеї, в них знаходить свій вираз розуміння естетики, почуття краси народу. З покоління в покоління це мистецтво виношувало найстаріші традиції виробництва предметів широкого вжитку, технології приготування фарб, найдавніші мотиви, свій неповторний народний характер» [17, с. 42].

І. Франко вбачав у народній творчості «тонкорозвинений артистичний інстинкт народу» [52, с. 420] і закликав поважати й вивчати майстерність та творчі принципи народного генія. «Швидше поет здужає написати найвеличнішу оду, – вказував він, – ніж людovu пісню. Я вважаю написання такої пісні за найвищий доказ поетичної майстерності». Натомість відомий історик мистецтва, українець за походженням, І. Грабар вказував на необхідність пізнавати і засвоювати техніки художньої обробки різних матеріалів, бо «без знання техніки мистецтва неможливе вивчення пам'яток мистецтва, їх сприйняття, навіть розуміння» [30, с. 46]. Тому мистецтво – це активна діяльність людини як істоти біосоціальної, спрямованої на перетворення дійсності, її доповнення і збагачення вигадкою, фантазією. Отже, не лише малюнкам-візерункам чи фігуративним зображенням, а й архітектурі, декоративно-ужитковому мистецтву, художнім ремеслам і промислам, які визнаються «другою естетичною природою», що виникла завдяки людському зусиллю і креативності, властивий «дух ремесла», пов'язаний з художньою рукотворчістю.

Разючою особливістю декоративно-ужиткового мистецтва є його стилістична стійкість та демократизм. Тому народному майстрові були чужими й зайвими «великі історичні стилі», моди і смаки панівних класів та націй чи імперій, які за своєю короткочасністю та класовою обмеженістю ми схильні визначати не більше як «швидко минулими модами» [47, с. 14]. Натомість за умов, коли творець-виконавець та споживач-адресат були носіями однакових естетичних кодів, принципів та форм, що походили з локальних естетичних концепцій, бо виростали зі спільних синкретичних праякоренів. Таким шляхом досягалося єднання людини з природою й всесвітом, коли то орій, сколот чи праслов'янин – той же український хлібороб причащався до вічного,

зберігаючи в собі обереги-берегині, носії етнопам'яті, що дозволили йому спорудити найстарший у світі храм духовності. А це дозволяє нам пишатися фактом, встановленим Л. Масол, яка дійшла висновку, що «наше народне мистецтво, його принципи й форми – впливали, навіть визначали стиль і характер національного мистецтва такою мірою, якої не знає жоден інший народ світу» [33, с. 47].

Виходячи зі спостережень великого дослідника українського фольклору Г. Нудьги, який писав, що «від початку ХХ ст. у європейських країнах чуються заклики ширше пропагувати українську пісню й народну музику. Як чинники, що протистоятимуть безликій «модерній» культурі, вважаємо, що таку ж роль, але на ниві декоративно-ужиткової творчості, повинна виконати класична спадщина українського народного мистецтва й художніх ремесел. Проте ми є свідками, як цей процес ступає немічні, перші кроки, а світовий технічний прогрес не сприяє справі, підточуючи корені їх існування» [40, с. 49].

Відомо, що мистецтво – це специфічна форма суспільної свідомості й естетичної перетворювальної діяльності людини. Воно відображає світ через систему художніх образів, а за своєю природою – поліфункціональне, тобто стосовно людини виступає інструментом пізнання дійсності і самопізнання, ціннісною орієнтацією, засобом спілкування, джерелом естетичної насолоди, знаряддям духовно-практичного перетворення світу.

Мистецтво відображає дійсність у художньому слові (література), пластичних формах та звуках (музика), за допомогою синтетичних засобів (театр, кіно тощо). Пластичні або просторові, візуальні, витончені форми мистецтва умовно поділяються на образотворчі (живопис, скульптура, графіка, художня фотографія) та необразотворчі, або тектонічні (архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, дизайн). Окремі види і жанри мистецтва розв'язують одночасно як художньо-естетичні, так й утилітарні завдання, зокрема до них належить декоративно-ужиткове мистецтво [9, с. 9].

Для сприймання складніших художніх форм професійного мистецтва своєрідним містком виступає декоративно-ужиткове, яке є чи не одним із найдавніших. Його назва походить від латинського *decoro* – прикрашаю, а у

визначення «ужиткове» вкладена думка, що воно слугує одночасно практичним й естетичним потребам людини, задовольняючи їх. Декоративно-ужиткове мистецтво створює предметно-духовний світ людини [9, с. 7].

Існують різні підходи до класифікації видів декоративно-ужиткового мистецтва. Наприклад, К. Духанін так класифікує цей вид мистецтва: кераміка (теракота, майоліка, фаянс, порцеляна); скло (художній посуд, вази, будівельні деталі, мозаїка); художнє різьблення (деревини, каменю, кістки, пластмаси); художні вироби з металу (побутові речі, ювелірні вироби, настільна скульптура, архітектурні деталі, освітлювальні вироби тощо); меблі; текстиль (набивні і декоративні тканини, килими, шпалери, оксамит, вишивка, мереживо); іграшки. Є. Антонович залежно від технік і технологій художньої обробки матеріалів диференціює декоративно-ужиткове мистецтво за певними домінуючими виражальними ознаками, а саме: поліхромна група (ткацтво, килимарство, вишивка, батик, вибійка, писанкарство, емалі, розпис); монохромна група (інкрустація, випалювання, чернь, гравіювання); пластична група (різьблення, тиснення, карбування, пластика малих форм); ажурно-силуетна група (ковальство і слюсарство, просічний метал, скань, мереживо, витинанки, ажурно-сюжетна пластика) [9, с. 27].

Декоративно-ужиткове мистецтво як елемент суспільної й індивідуальної свідомості виконує певні функції. Однак дослідники не мають щодо них спільної думки. Так, В.Кардашов виділяє п'ять функцій декоративно-ужиткового мистецтва: святкову, зокрема у культурі одягу; утилітарну, за якою вироби народного мистецтва використовуються як необхідні предмети; комунікативну, що набуває особливого значення у міжнародних контактах; сувенірну, поширену внаслідок туризму і культурних зв'язків з країнами світу; естетичну, яка охоплює всі попередні і виступає необхідною умовою їх виявлення [22, с. 17]. Є. Антонович розглядає декоративно-ужиткове мистецтво як важливу художню цінність, що «виконує пізнавальну, комунікаційну, естетичну та інші функції» [9, с. 24].

Враховуючи ціннісну значущість творів декоративно-ужиткового мистецтва, визначимо їх функціонально-виховне призначення: евристично-

пізнавальні функції, ідейно-формувальні, світоглядно-розвивальні, контактнo-комунікативні, культурно-історичні, емоційно-гедоністичні, художньо-естетичні та творчі.

За визначенням Р.Захарчук-Чугай, декоративно-ужиткове мистецтво – складне, багатогранне явище, що «розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність та існує на основі спадковості традицій, локальних і загальних законів, що передаються з покоління в покоління, збагачуючись новими елементами» [9, с. 22].

В останні роки науковці чимало уваги приділяють дослідженню питань духовно-матеріальної культури українського народу, зокрема декоративно-ужиткове мистецтво як її органічної складової [9; 11; 13; 21; 33; 53]. В цьому контексті цікавими є погляди дослідників на аспекти умовного розмежування матеріальної та духовної культури, виділення поняття «художня культура», позаяк у ній гармонійно поєднуються матеріальна, реальна форми і духовний зміст. Килимарство, гончарство, ткацтво, вишивання, різьблення тощо є результатом як духовної, так і практично-перетворювальної діяльності людей. Декоративно-ужиткове мистецтво охоплює також сферу знань, естетичні погляди, звичаєво-обрядові аспекти, етичні переконання.

В умовах сьогодення, коли матеріально-побутові функції ефективно виконує дизайн, за декоративно-ужитковим мистецтвом мають зберігатися, насамперед, його естетична, пізнавальна, комунікативна функції, зумовлені потребою в унікальних формах декоративно-ужиткової творчості, їх неповторному характері й наступності вікових художніх традицій [9]. У традиційному декоративному орнаменті присутній національний колорит, і в цьому сенсі його символіка виражає своєрідність народного світосприймання: характерні обриси природного ландшафту, клімату, національного темпераменту певною мірою є засобом виховання любові до рідної землі, почуття поваги до споконвічних народних традицій. Безперечно, позитивним є факт, що сучасна декоративна символіка збагачується народними формами – символами-оберегами («древом життя», дубом, калиною, виноградом,

мальвами, ліліями, хмелем тощо), що зовсім не означає втрати національної своєрідності декоративних форм.

Таким чином, художня цінність декоративно-ужиткового мистецтва, його різних видів і жанрів, успішне функціонування у сучасному побуті є безсумнівними. Водночас виникає чимало проблем, пов'язаних із творчим переосмисленням його традиційних художніх форм, відмиранням архаїчних структур і наступністю незмінних загальнолюдських художніх цінностей, їх інтерпретацією у світлі сучасних вимог з метою гармонійного розвитку духовної культури.

Декоративно-ужиткове мистецтво – є за змістом поліфункціональним, однак має єдиний знаменник – можливість розвивати особистість творця, створювати умови для творчих проявів здібностей людини у будь-якій галузі суспільного життя. Відтак вивчення декоративно-ужиткового мистецтва передбачає «ознайомлення з одним із аспектів життя українського народу, пізнання типологічних основ етносу, його корінних ознак і властивостей, здійснення проєкції минулого в майбутнє через тактильно-ментальні пласти народної пам'яті» [61, с. 112]. Тому, з одного боку, надзвичайно важливо відроджувати і розвивати декоративно-ужиткове мистецтво, а з іншого – саме цей традиційний вид мистецтва має стати важливим чинником розвитку сучасної людини. У нашому випадку саме декоративно-ужиткове мистецтво у вальдорфській навчально-виховній системі є складовою вільного і гармонійного розвитку особистості учня, зокрема виховання естетичних смаків.

Педагогічний підхід до проблеми розвитку естетичного смаку пов'язаний з процесами виховання естетичних почуттів, художньо-образного мислення, інтересів, поглядів, уявлень, сприйняття, вибору й оцінювання естетичних явищ. Формування смаку передбачає створення об'єктивних умов для розвитку суб'єкта й виховання його індивідуальності через прилучення до творчої перетворювальної діяльності (у нашому випадку, до декоративно-ужиткового мистецтва).

У сучасній філософсько-естетичній та психолого-педагогічній думці смак розглядається у різних аспектах, зокрема, як: а) критерій художніх та

естетичних оцінок (І.Зязюн, Л.Коваль); б) тип ставлення людини до об'єктивної дійсності (В.Разумний); в) відображення естетичного ідеалу (О.Лармін, Г.Падалка); г) здатність людини усвідомлювати, сприймати та переживати естетичну цінність предметів і явищ реального життя (М.Каган, М.Овсянников); д) чинник, зумовлений культурою сприйняття особистості (А.Молчанова, О.Рудницька), раціонально-емоційним освоєнням дійсності та мистецтва (В.Дряпіка, О.Семашко, Є.Яковлев); е) система оцінок естетично значущих явищ відповідно до естетичних поглядів та ідеалів людини (Л.Коган, Н.Калашник). Аналіз зазначених підходів до визначення природи естетичного смаку дає підставу для висновку, що смак виступає здатністю особи до адекватного сприйняття й оцінки естетичних явищ. Тому він є інтегральною, індивідуальною характеристикою особистості у сфері естетичного виховання.

На основі аналізу проблеми формування естетичних смаків молодого покоління та віддзеркалення цього процесу в естетиці, педагогіці та психології, нами виокремлено такі класифікаційні ознаки смаків:

1. *Професійно-мистецька* – смаки розрізняються як суто професійні (літературна, кіномистецька, телевізійна критика, образотворче мистецтво, архітектура, дизайн, художні ремесла тощо), тобто притаманні відповідним фахівцям, і водночас властиві багатьом слухачам, читачам, глядачам. Вони залежать від їхніх інтересів, рівня освіченості та культури.

2. *Статева* – умовно пов'язана зі статтю людини. Загальновизнано, що жіночі смаки є більш емоційними, чуттєвими та виявляються переважно в оформленні інтер'єру житла, одязі, аксесуарах, зачісках тощо і залежать від віку. Чоловічі – здебільшого професійно-орієнтовані, тому виражають манеру одягатися, професійні інтереси, уподобання та рівень фаховості.

3. *Етнічна* – враховує особливості національного смаку в його розмаїтті. Це виявляється в інтер'єрі осель, особливо сільських хат, оформленні присадибних ділянок, компонентах традиційного одягу, приготуванні національних страв, художньо-мистецькому оформленні і проведенні народних свят, обрядів тощо.

4. *Суспільна* – зважає на сучасні тенденції суспільних процесів у державі і позначається на смаках у вигляді мінливості модних тенденцій в одязі, меблях, оформленні інтер'єрів та екстер'єрів будівель тощо.

5. *Освітня* – стосується процесу формування і розвитку смаків в освітянській галузі. Починаючи з дошкільного віку, у дітей особливо інтенсивно розвивається внутрішня потреба у прекрасному. У підлітковому віці та ранній юності краса у розмаїтті її проявів емоційно впливає на особистість, формуючи у неї почуття прекрасного, особливі критерії його визначення на основі раціонального і чуттєвого [22].

Становлення і розвиток естетичного смаку залежить, по-перше, від конкретного соціокультурного середовища, по-друге, зумовлене психофізіологічним та загальнокультурним розвитком особистості. Тобто естетичний смак детермінований природною обдарованістю, життєвим та художньо-естетичним досвідом, рівнем освіти і виховання, які особистість набуває у соціокультурному й освітньому середовищі.

Повертаючись до вальдорфської педагогічної системи, цієї унікальної освітньої технології, констатуємо, що вона спрямована на розвиток здатності школярів відчувати, тобто виховання почуттів, формування художнього смаку, культ творчості, творчої особистості, розвитку індивідуальності засобами мистецтва. У школах, побудованих за цією системою, діти працюють лише з натуральними матеріалами, програма насичена різними видами мистецтв (живопис, музика, співи, гра на фортепіано, ліплення, рукоділля). Учням пропонується вільний вибір найрізноманітніших видів діяльності, і така організація навчально-виховного процесу дає змогу характеризувати роботи учнів як майстерні, безпосередні, і водночас художні.

На перший погляд, предмети мистецького напрямку у вальдорфській школі збігаються з тими самими предметами у звичайній школі, однак їх завдання зовсім інші, бо всі учні залучені до світу мистецтва. Все, що відбувається з учнями на таких уроках, сприяє розвитку духовної сутності особистості, формує загальну культуру, естетичні смаки дитини, дає їм особистий досвід у будь-якому виді мистецтва, що в подальшому уможливорює

сприйняття вихованцями вальдорфської школи мистецтва як чогось дуже близького до себе, пережитого особисто.

У різних видах художньої творчості дитина досягає «сутність форми». Особливо захоплює дітей робота з глиною: у разі, якщо учень не задоволений результатом, виріб можна зім'яти і виліпити знову. Одним із важливих завдань вальдорфської школи є врахування індивідуальних особливостей дітей при навчанні копіткої праці, до отримання гарного результату кожним з них. Усі відкриття в мистецтві учні мають зробити самостійно, що розвиває їхнє творче, живе мислення, формує естетичний смак.

Як справедливо зауважує Р. Штайнер, художньо-трудої діяльності дітей належить провідна роль: «при виготовленні корисних речей на уроках праці педагог працює «над духом і смаком» більше, ніж тоді, коли викладає те, що зазвичай відносять до духовної сфери. Унікальність впливу на духовну сферу має усвідомлювати вчитель рукоділля і праці [55, с. 62].

2.2. Зміст художньо-трудої підготовки школярів у вальдорфській педагогічній системі

На сучасному етапі у змістовому компоненті української національної школи елементи декоративно-ужиткового мистецтва використовуються на заняттях з народознавства, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання, рідше – на уроках із навчальних предметів інших освітніх галузей, а також у позаурочній діяльності.

Шляхи створення оптимального навчального середовища, яке б стимулювало навчально-пізнавальну діяльність школярів, окреслено у працях М. Лещенко. Науковець розглядає українське декоративно-ужиткове мистецтво як засіб гуманізації навчально-виховного процесу, носій глибинного потенціалу одухотворення школярів, які його споглядають; важливе місце відводить процесу прилучення учнів до виготовлення декоративно-ужиткових виробів. При цьому автор наголошує на особливій цінності не кінцевого результату учнівської творчості, а пізнання школярами технології виготовлення виробів та

формування естетичних смаків, зазначаючи, що українська вишивка, витинанка, кераміка мають особливу цінність з точки зору використання їх у навчально-виховному процесі. До навчально-пізнавальних якостей українського декоративно-ужиткового мистецтва М.Лещенко відносить гармонію кольорового забарвлення, символіку мотивів, побудову орнаментів, створення форм, опанування технологією виготовлення виробів та техніками їх декорування [30].

Розглянемо підходи до використання у навчально-виховному процесі елементів декоративно-ужиткового мистецтва, запропоновані педагогами-практиками. Аналіз стану справ з використання декоративно-ужиткового мистецтва у закладах освіти засвідчує, що у 1998 р. Н. Кузан запровадила вивчення українського національного костюму на уроках трудового навчання (на матеріалах Бойківщини). Метою цього нововведення було збагачення, урізноманітнення програмового матеріалу, заохочення учнів при розв'язанні завдань про свою сім'ю, родину, село. Шляхом встановлення міжпредметних зв'язків з історією, мовою, звичаями, побутом, усною народною творчістю в учнів формувалася естетична культура, виховувалася повага до праці, бережливість й охайність. Запропонована науковцем система використання на уроках трудового навчання мистецтвознавчих матеріалів про національний костюм складається з кількох розділів: «Кольористика і символіка», «Просторові уявлення і фантазії», «Проектування та робота з текстильними матеріалами» [28].

Як справедливо зазначає О.Кушніренко, декоративно-ужиткове мистецтво формує в учнів цілісне уявлення про роль і місце людини в навколишньому світі як невід'ємної частини існування Всесвіту, а мистецькі твори є найдавнішими зразками певної організації матеріалів – глини, деревини, металу, соломи, тканини тощо. Дослідник переконує у спільності природи дитячої творчості і декоративно-ужиткового мистецтва, закликає до широкого розгортання художньо-трудової підготовки школярів, вказує на безпосередній зв'язок продуктивної праці та естетичного виховання [29].

Ознайомлювати учнів з традиційним побутом українців, формувати у них поняття про основні види народної ноші, розвивати мислення й естетичні смаки, збуджувати зацікавлення усім українським пропонує на уроках трудового навчання Н. Кардаш. На практичних заняттях діти повинні працювати з різними матеріалами, підбирати кольорову гаму, створювати орнаментальні композиції, вивчати техніки декорування, розгадувати ребуси і кросворди [21].

Як якісно новий вид дитячої проектної діяльності розглядає художню працю В. Кардашов. За його переконанням, саме в ній поєднуються елементи технічної і художньої творчості, трудового навчання й образотворчого мистецтва. Дослідник пропонує навчати декоративно-ужиткового мистецтва за допомогою методу проектів, у зміст якого покладені три структурні складові: формування творчого задуму (мовленнєво-творчі дії); графічне зображення проектного зразка (образотворчі дії); виготовлення пошукового макета з різних матеріалів (художньо-трудова дії). На думку автора, творчі художні задуми пробуджуються пластикою матеріалу, ліній, кольорових плям тощо [22, с. 24].

Група сучасних учених-педагогів (О. Коберник, В. Сидоренко, В. Бербец, С. Ящук) зміст трудового навчання школярів пов'язують з художнім проектуванням, конструюванням і технологіями виготовлення учнями об'єктів праці за власним задумом й економічною доцільністю. Вони переконані, що організовуючи проектно-технологічну діяльність на уроках трудового навчання, слід враховувати психофізіологічні особливості підлітків та їхні потреби, впроваджувати різноманітні вправи з проектування, художнього конструювання, технології виготовлення, аналізу й оцінки вартості майбутніх виробів [26].

Методичні рекомендації щодо можливостей реалізації творчого потенціалу на уроках трудового навчання подають Г. Ізвекова та І. Бай у статті «Художнє бісерування». Зокрема, вони наголошують, що цей вид декоративно-ужиткового мистецтва відповідає естетичним запитам школярів, задовольняє їхні цікавість та інтереси. Однак, існують обмеження у використанні цієї декоративної техніки в школі, позаяк у типовій програмі з трудового навчання

не передбачено годин на цей надзвичайно цікавий вид декоративно-ужиткового мистецтва [18].

Неординарний підхід до декоративно-ужиткового мистецтва використовує у педагогічній діяльності керівник київської художньої студії «Ерудит» А. Гурська, розглядаючи його як явище, що виявляє ставлення дітей до навколишнього світу, їхні поняття про красу й гармонію. У статті «ГраMATика орнаменту» вона пропонує розглядати орнамент за змістом елементів і характером композиції, подає систему вправ на розшифрування умовних знаків-символів, які зображають явища природи. На думку автора, вивчення народного орнаменту цікаве і надзвичайно корисне заняття, що формує спостережливість, збуджує уяву, стимулює творчу фантазію, розвиває естетичні смаки дитини [15].

Ефективний шлях до зміни формальної взаємодії дитини та мистецтва проторував В. Мусієнко, запропонувавши активізувати дитячу творчість у навчально-виховному процесі шляхом впровадження методики «поліхудожньої освіти» через інтеграцію видів мистецтв на основі провідного освітнього компонента – «мистецтво». У розробленій ним навчальній програмі, такий перехід, на його думку, уможливорює системне формування у свідомості картини цілісності та гармонії навколишнього світу і стає результативним механізмом естетичного розвитку школярів [40].

На важливості вдосконалення загальної освіти засобами мистецтва наголошує В. Шпільчак. Запропонований ним підхід ґрунтується на використанні виховних можливостей етнодизайну як вагомого чинника підвищення статусу шкільних предметів «Образотворче мистецтво» і «Трудове навчання» та механізму розвитку в учнів естетичних смаків і творчих здібностей [54].

Л. Масол наголошує на виховному потенціалі мистецтва як джерела освітніх інновацій. На її думку, використання мистецтва сприяє не лише загальноестетичному вихованню, а й розвитку у школярів творчих здібностей, здатності до художнього мислення й рефлексії. Це є базисом технологій особистісно-орієнтованого навчання: у процесі сприймання творів мистецтва і практичної художньо-трудої діяльності в учнів формується особистісно-

ціннісне ставлення до народного мистецтва, розвиваються спеціальні здібності, художньо-образне мислення, стимулюється творчий потенціал особистості, виховуються потреба і здатність до творчої самореалізації та духовного самовдосконалення [33].

Нині існує низка вагомих причин, які ускладнюють процес викладання декоративно-ужиткового мистецтва в школі. Це – відсутність дидактично обґрунтованих навчальних програм з різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, цілісної системи практичних завдань творчого характеру, науково-методичної і навчальної літератури; невідповідність матеріально-технічної бази більшості шкіл сучасним вимогам; дефіцит відповідних висококваліфікованих педагогічних кадрів; низький виховний потенціал сім'ї і культурно-просвітницьких організацій.

Відродно, що в останні роки інтенсивно створюються різноманітні програми, підручники та посібники з різних видів декоративно-ужиткового мистецтва для загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів.

Зміст останньої програми з трудового навчання для 5 – 9 класів загальноосвітньої школи (2017 р.) наповнений блоками і темами, які передбачають оволодіння учнями прийомами і техніками оздоблювальних робіт, що ґрунтуються на традиціях декоративно-ужиткового мистецтва. Варіативна частина програми, яка стосується трудової підготовки учнів 5 – 9 класів, передбачає вивчення окремих видів народних художніх ремесел [43]. Надзвичайно цікавим є зміст програм з трудового навчання за профілями народних художніх промислів укладачів О. Іващенко [46] та Т. Хілько [45].

У контексті нашого дослідження важливою є увага авторів методичних посібників з питань прилучення учнів до національної культури у процесі трудового навчання, формування у них естетичного ставлення до навколишнього середовища. Саме цю проблему досліджував творчий колектив науковців на чолі з академіком АПН України, професором Д. Тхоржевським [40]. Завершальним етапом їхнього науково-педагогічного дослідження стали численні публікації (1999 – 2021 рр.) з технології художньої обробки матеріалів

у фаховому журналі «Трудова підготовка в закладах освіти» під рубрикою «Книжка в журналі».

Авторським колективом педагогів-практиків у 2007 р. підготовлено оригінальний навчально-методичний посібник «Художні ремесла в школі» [53], в якому пропонуються для впровадження у навчальний процес різні художні техніки і технології, зокрема: виготовлення традиційної народної ноші (Н.Кузан, Г.Ліщинська-Кравець) та сучасного одягу з використанням етнічних мотивів (Л.Малко), вишивання нитками (О.Сидор) і плетіння бісером (Л.Куц, Т.Жгута), художнє ткання (Г.Гром), традиційне воскове (Г.Мельник) та сучасне оригінальне писанкарство (І.Савчук), художній розпис тканин (А.Валько) та петриківський розпис побутових виробів (І.Хомош), карбування металу (В.Моштук) та тригранно-виїмчасте різьблення деревини (П.Зубрицький). На жаль, у наш час такі підручники виходять незначним накладом.

Серед підручників для профільної підготовки школярів варто назвати видання В.Радкевич та Г.Пащенко «Технологія вишивки» за редакцією Н.Ничкало [47]. Тут подано теоретичний матеріал з технології ручної і машинної вишивки, основ композиції, технічного малюнка, крою та розташування вишивки на швейних виробах: наведені кольорові фрагменти узорів старовинної та сучасної вишивки з різних регіонів України. Його позитивними рисами є системність, доступність викладу навчального матеріалу, достатній обсяг теоретичних відомостей, багатий ілюстративний матеріал.

Теорії і практиці виховання молоді на національно-культурних традиціях українського народу присвячений навчально-методичний посібник А.Бойко, В.Титаренко «Український рушник: засіб національного виховання і витвір декоративно-ужиткового мистецтва» [11]. У ньому висвітлені актуальні проблеми формування особистості, зокрема, розглядається полтавський вишитий рушник як засіб естетичного, трудового та морального виховання школярів.

Пропонуємо розглянути теоретичні підходи до розробки змісту художньо-трудової підготовки учнів 5 – 9 класів у вальдорфській школі на уроках трудового навчання (обслуговуючі види праці) і в позаурочний час (студії естетичного розвитку).

Однією з найбільш важливих умов забезпечення високої якості художньо-трудової підготовки школярів є науково обґрунтоване, комплексне навчально-методичне забезпечення, спрямоване на вдосконалення змісту цієї підготовки.

При розробці змісту художньо-трудової підготовки школярів ми скористалися результатами дидактичного аналізу поширених видів декоративно-ужиткового мистецтва, представленими колективом науковців під керівництвом академіка Д. Тхоржевського [40]. На їхню думку, види декоративно-ужиткового мистецтва щодо придатності для масового вивчення в загальноосвітніх закладах можна поділити на три категорії: малопридатні, обмежено придатні та бажані. Стосовно обслуговуючих видів праці, то до останньої групи, тобто таких, що мають високі виховні, навчальні, розвивальні і профорієнтаційні можливості при одночасній відсутності значних проблем з матеріально-технічного забезпечення та збереження здоров'я дітей, віднесено вишивку, ткацтво і килимарство, писанкарство, бісерне рукоділля, плетіння і в'язання.

Розробці змісту художньо-трудової підготовки учнів передували визначення і систематизація навчально-виховних завдань, до яких ми віднесли формування й розвиток:

- знань історичних етапів і перспектив становлення і розвитку українського декоративно-ужиткового мистецтва;
- знань глибини місцевих традицій у декоративно-ужитковому мистецтві та побуті (вірувань, звичаїв, обрядів, ритуалів, свят тощо);
- умінь проводити морфологічний аналіз декоративно-ужиткових виробів за видами, родами і типологічними групами;
- умінь спостерігати за довкіллям, тобто порівнювати, виявляти подібності й відмінності предметів та явищ, визначати головне і другорядне в творах мистецтва і навколишньому світі;
- предметно- і понятійно-образного мислення, різних видів пам'яті (зорової, логічно-сміслової тощо), уяви та фантазії;

- розуміння залежності конструкції чи форми виробу від декору, виявлення логічних зв'язків між ними;
- умінь використання композиційних законів, закономірностей, прийомів та засобів виразності при створенні форм виробів і орнаментів;
- основ трудової культури, вмінь організовувати робоче місце, підбирати матеріали, обладнання, інструменти і пристосування;
- спеціальних художньо-трудова умінь формотворення і прийомів виконання оздоблювальних технік;
- умінь виконувати кінцеве опорядження декоративно-ужиткових виробів та проводити їх художньо-естетичний аналіз;
- творчих здібностей та естетично смаку.

Під **змістом художньо-трудова підготовки учнів** ми розуміємо цілісну дидактичну систему, що сприяє оволодінню науковими знаннями в цій галузі, формуванню спеціальних художньо-трудова умінь і навичок, розвитку творчих здібностей та вихованню естетичних смаків.

Практика свідчить, що з метою художньо-трудова підготовки учнів 5 – 9 класів на уроках трудового навчання та позаурочній діяльності з декоративно-ужиткового мистецтва, формуванню їхніх естетичних смаків необхідно створити цілісну навчально-пізнавальну систему, елементи якої б органічно взаємоузгоджувалися. До розробленої нами системи увійшло: 1) *початкове (пропедевтичне)* опанування учнями 5 – 9 класів декоративними техніками, закладеними у зміст типової програми з трудового навчання; 2) *поглиблене* вивчення школярами різних видів декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання в 5, 6 і 9 класах; 3) *грунтовне* оволодіння учнями 5 – 9 класів художніми ремеслами на заняттях у студіях естетичного розвитку та художньо-прикладних гуртках.

У процесі визначення змісту другої та третьої складових художньо-трудова підготовки школярів ми враховували такі загальні вимоги:

- зміст має відповідати сучасним тенденціям розвитку національної культури, науки і техніки, а також концептуальним положенням про освіту, які впливають з нормативно-правових документів;

- зміст має забезпечувати творчий підхід у розв’язанні проблеми впровадження декоративно-ужиткового мистецтва в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи;

- структура навчальної програми має відповідати логіці художньо-трудової підготовки на основі взаємозв’язку всіх її компонентів; при цьому навчальний зміст необхідно розташувати так, щоб кожний його елемент став базисом для засвоєння наступного, враховуючи принципи послідовності, цілісності й ієрархічності;

- у процесі побудови структури навчальної програми необхідно, поряд із логікою навчально-пізнавального матеріалу стосовно декоративно-ужиткового мистецтва, враховувати особливості змісту інших навчальних предметів, а також структури навчального процесу у загальноосвітній школі;

- систематизація спеціальних художньо-трудових умінь і навичок має відбуватися з урахуванням особливостей умов їх формування, поєднання теоретичного навчання з практичним;

- навчальний матеріал слід добирати так, щоб у загальному обсязі художньо-трудової діяльності учнів питому вагу займали завдання з формування практичних знань й умінь, зокрема розробки форм виробів і створення орнаментальних композицій, виконання технік оздоблення, проведення художньо-естетичного аналізу декоративно-ужиткових виробів тощо.

Ми виходили з того, що навчальні програми мають забезпечувати цілеспрямоване формування в учнів естетичних смаків, спеціальних знань, художньо-трудових умінь і навичок як на уроках трудового навчання, так і в процесі позаурочної художньо-трудової діяльності. Беручи це до уваги, розроблена нами змістова складова педагогічної системи художньо-трудової підготовки учнів має таку структуру (див. табл. 2.1).

Перед тим, як приступити до розробки тематичних структур навчальних програм поглибленого вивчення декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання та шкільної студії естетичного розвитку, нами було критично проаналізовано науково-методичну літературу, навчальні програми з організації художньо-трудової підготовки учнів в школах та позашкільних

зкладах освіти, а також програми, розроблені вчителями шкіл для внутрішнього користування: з бісерного рукоділля (автор – Л.Куц), ручного ткацтва і килимарства (автор – І.Сидор), писанкарства (автор – О.Платниш), вишивки для 9 – 10 класів (автор – Г.Кобільник), української сорочки (автор – Г.Мацан) та ін.

Таблиця 2.1

Взаємозв'язок змісту вивчення видів декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання та в процесі позаурочної художньо-трудової діяльності

Теми з типової програми трудового навчання у 5 – 9 класах (обслуговуючі види праці)	Поглиблене вивчення декоративно-ужиткового мистецтва (години зі шкільного компонента)	Шкільна студія естетичного розвитку
5 КЛАС		
Тема 1.4. Конструкційні матеріали і їх вибір (2 год.) Поняття про ткацьке переплетення. Полотняне переплетення. Загальні відомості про прядіння і ткацтво.	Ручне ткацтво (35 год.)	Килимарство (70 год.)
Тема 2.2. Технологічні процеси ручної обробки деталей виробів (2 год.) Відомості про види оздоблення виробів. Ручні знаряддя. Загальні відомості про українські народні традиції в оздобленні виробів. Вишивка як вид декоративно-ужиткового мистецтва. Інструменти та пристрої. Ручні стібки і строчки. Технологія виконання ручних швів: «уперед голку», «за голку», «стебловий», «тамбурний», «козлик», «петельний». Їх застосування і графічне зображення.	—	—
6 КЛАС		
Тема 2.4. Оздоблення виробів (4 год.) Українська вишивка – традиційний вид оздоблення одягу. Відомості про центри вишивки в Україні. Відомості про види лічильних технік вишивання. Технології вишивання штапівкою, швами «косий хрестик». Остаточна обробка виробів.	—	—
Тема 3.1. Плетіння гачком як вид декоративно-ужиткового мистецтва (4 год.) Інструменти і матеріали. Добір гачків і ниток. Прийоми роботи та основні елементи. Схеми для плетіння гачком. Догляд за виробами.	—	—

—	Традиційна і сучасна українська писанка (35 год.)	Бісерне рукоділля (70 год.)
7 КЛАС		
Тема 1.4. Конструкційні матеріали і їх вибір (1 год.) Відомості про волокна тваринного походження. Способи їх отримання. Властивості шерстяних і шовкових тканин. Використання тканин для виготовлення виробів.	—	Текстильна пластика (70 год.)
Тема 2.4. Оздоблення виробів (8 год.) Мережки – прозора лічильна техніка вишивання. Технологія виконання мережок: «одинарний прутик», «подвійний прутик», «роздільний прутик». Оздоблення виробів мережками.	—	—
Тема 3.1. Традиції декоративно-ужиткового мистецтва в побуті. В'язання спицями (4 год.) Вироби, в'язані спицями. Інструменти і матеріали. Технологія в'язання спицями. Узори в'язок, умовні позначення петель на схемах. В'язання за кресленням і з'єднання деталей виробу.	—	—
8 КЛАС		
Тема 2.4. Оздоблення виробів (6 год.) Регіональні особливості оздоблення виробів в українських національних традиціях. Лічильна гладь, її види. Технологія вишивання занизуванням. Розробка композиції оздоблення, вишивання та остаточна обробка виробу.	—	—
Тема 3.2. Традиції декоративно-ужиткового мистецтва в побуті. В'язання спицями і гачком (5 год.) Елементи в'язання спицями, їх схематичне зображення. Креслення деталей в'язаних виробів. Розрахунки та в'язання виробу.	—	Шнурове мереживо (макrame і фріволіте) (70 год.)
9 КЛАС		
Тема 1.3. Технічне конструювання (2 год.) Зняття мірок. Побудова основи плечового виробу з коміром і рукавом. Конструювання та моделювання комірів та рукавів. Підбір матеріалів для швейного виробу.	—	Українська сорочка (70 год.)
Тема 2.4. Оздоблення виробів (4 год.) Вільна гладь, її види. Технологія вишивання. Кольорова гама. Стилзація природних форм.	Вишивання гладдю (35 год.)	—
Загальна кількість годин		
38	105	350

Програма поглибленого вивчення декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання (пропонується для вальдорфських шкіл) представлена в додатку А.

Отже, важливою умовою успішного естетичного виховання учнів є цілеспрямоване управління цим процесом, тобто методично грамотно побудована взаємодія художньо-трудої підготовки на уроках трудового навчання і в позаурочний час. Це зумовлює необхідність корекції змісту трудового навчання учнів 5 – 9 класів і студій естетичного розвитку школярів, педагогічно обґрунтованого відбору форм та методів організації навчально-виховної роботи, в основі яких лежать народні традиції, звичаї та обряди, та спираються на гармонійне поєднання наукових та народно-педагогічних принципів навчання.

Педагогічна взаємодія урочної та позакласної форм організації художньо-трудої діяльності сприяє естетичному вихованню учнів, якщо забезпечує такі пріоритети розвитку вальдорфської педагогічної системи: задоволення естетичних запитів і потреб; створення умов для розвитку здібностей і талантів; залучення до створення естетичного предметного середовища, організації екскурсій і подорожей, етнографічних експедицій та дослідницької роботи в музеях; систематичне ознайомлення батьків, педагогів, громадськості з результатами творчої художньо-трудої діяльності; колективну й індивідуальну мистецьку творчість учнів в умовах прилучення до різноманітних видів декоративно-ужиткового мистецтва.

ВИСНОВКИ

1. У сучасному світовому освітньому просторі існують вальдорфські центри, школи, дошкільні заклади, їх вплив на українську педагогічну громадськість загалом посилюється. Ми намагалися розкрити естетико-виховну складову, яка є основою формування світогляду та культури учнів вальдорфських шкіл. Вальдорфська педагогічна система ґрунтується на глибокому пізнанні законів розвитку дитини і спрямовується щонайперше на виховання трьох складових – мислення, почуттів і волі в їх органічній єдності.

Послідовна реалізація фундаментального положення вальдорфської педагогіки, сутність якого полягає в ключовій ролі предметів художньо-естетичного циклу в розвитку особистості учнів, в організації їхньої всебічної художньо-трудової діяльності, забезпечує наскрізну естетизацію навчально-виховного процесу, форм дозвілля, процесу життєдіяльності особистості.

2. Образотворче мистецтво та різновиди художньо-трудової діяльності учнів, які широко практикуються у вальдорфських школах (рукоділля, гончарство, обробка деревини і металу тощо), сприяють активному розвитку дитячої фантазії, вихованню естетичних смаків, набуттю прикладних – життєво важливих для художньо-трудових умінь та навичок.

3. Вченими доведено, що володіння національним культурно-історичним досвідом свого народу, постійне перебування дітей під впливом духовно-матеріальної культури сприяє розвитку їхніх природних здібностей, творчості, ініціативності, становленню індивідуальності, формування неповторного духовного світу й естетичних смаків. Завдяки пізнанню історичного минулого рідного народу, оволодінню його духовно-матеріальними цінностями школяр формується яскравою, інтелігентною, неповторною особистістю з глибокими різнобічними знаннями і прагненням втілення у собі національного ідеалу, постійного самовдосконалення, духовного й естетичного зростання. Саме вивчення декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання і в позаурочний час є тим важливим чинником, який характерний вальдорфській педагогічній системі та важливий для впровадження в національній системі загальної середньої освіти.

5. Важливою умовою успішного естетичного виховання учнів є цілеспрямоване управління цим процесом з боку вальдорфівського педагога, тобто методично грамотно побудувати взаємодію в межах художньо-трудової підготовки на уроках трудового навчання і в позаурочний час. Нами визначено структуру та зміст трудового навчання учнів 5 – 9 класів і студії естетичного розвитку школярів, в основі якої лежать різні види декоративно-ужиткового мистецтва. Для поглибленого вивчення декоративно-ужиткового мистецтва (враховуючи години зі шкільного компонента) у 5 – 9 класах пропонується 105 годин, крім того для шкільної студії естетичного розвитку обсяг годин значно більший – 350 год. Така значна кількість годин для 5 років навчання цілком узгоджується з вальдорфською педагогічною системою, де ключова увага звертається на естетичне виховання учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

8. Абашкіна Н.В. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі. *Початкова школа*. 1993. № 7. С.41 – 45.
9. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. Львів : Світ, 1993. 272 с.
- 10.Белова С.А. До питання про вальдорфську педагогіку у сучасному світі. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць. Рівне, 2000. Вип.13. С. 39 – 43.
- 11.Бойко А.М., Титаренко В.П. Український рушник: Засіб національного виховання і витвір народного декоративно-ужиткового мистецтва (на прикладі Полтавського вишиваного рушника): навч.-метод. посіб. Полтава : Верстка, 1998. 72 с.
- 12.Боккескофф І., Пінський А. Що таке вальдорфська педагогіка. *Початкова школа*. 2020. № 2. С. 29 – 31.
- 13.Ботська Галина, Шмельова Тетяна Словник мистецьких термінів. Херсон: Вид-во «Стар», 2016. 352 с.
- 14.Вальдорфська педагогіка: антологія / укл. А. Пінський и др.; під ред. А. Пінського. Харків: Фоліо, 2003. 494 с.
- 15.Гурська А. Граматика орнаменту. *Мистецтво та освіта*. 1999. № 1. С. 9 – 12.
- 16.Державний стандарт базової середньої освіти: *постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
- 17.Іонова О.М. Вальдорфська педагогіка: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Харків: Бізнес-Інформ, 1997. 300 с.
- 18.Ізвекова Г., Бай І. Художнє бісерування. *Початкова школа*. 1998. № 2. С. 25 – 27.

- 19.Іонова О.М. Образ дитини у Штайнер-педагогіці. *Історико-педагогічний альманах*: зб. наук. праць. Умань: УДПУ ім. Павла Тичини, 2012. Вип.1. С. 44 – 49.
- 20.Каган М.С. Смак як феномен культури. *Мистецтво*. 1981. № 9. С. 78 – 92.
- 21.Кардаш Н.В. Вишивка Дрогобиччини : традиції і сучасність. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2001. № 2. С. 53 – 56.
- 22.Кардашов В.М. Теоретичні та методичні засади художньо-творчого розвитку школярів: монографія / під. ред. Н.А. Кушаєва. Бердянськ: ТОВ «Будинок техніки плюс», 2000. 160 с.
- 23.Карлгрен Ф. Антропософський шлях пізнання. Київ: Вища школа, 1991. 167 с.
- 24.Карлгрен Ф. Виховання до свободи. Київ: Вища школа, 1993. 269 с.
- 25.Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 26.Концепція профільного навчання в старшій школі / розроб.: Л.Д.Березовська, Н.М.Бібік та ін.. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2019. № 24. С. 3 – 15.
- 27.Краніх Е.М. Антропологічні основи вальдорфської педагогіки / перекл. з нем. О. Колюхової. Київ: Генеза, 2008. 277 с.
- 28.Кузан Н.І. Виховання підлітків на традиціях народного декоративно-прикладного мистецтва Західної України. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 1998. № 2. С. 34 – 38.
- 29.Кушніренко О.М. Значення українського декоративно-ужиткового мистецтва в загальнокультурній підготовці вчителя початкової школи. *Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини В.Сухомлинського*: зб. наук. праць. Полтава, 1998. С. 144 – 147.
- 30.Лещенко М.П. Особливості використання українського декоративно-прикладного мистецтва у педагогічному процесі. *Проблеми сільських навчально-виховних закладів*: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 18 – 21 квітня 1994 р. Полтава, 1994. С. 79 – 80.

- 31.Литвин Л.В. Ідеї вальдорфської педагогіки в Україні: монографія / за ред. С.О.Сисоевої. Київ: Видавниче підприємство «Едельвейс», 2012. 200 с.
- 32.Маловідомі першоджерела української педагогіки (II пол. XIX-XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л.Д.Березівська та ін. Київ: Наук. світ, 2003. 418 с.
- 33.Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 2 – 5.
- 34.Масол Л. Гуманістична спрямованість штайнеровської педагогіки. Київ: Вища школа, 1999. 150 с.
- 35.Методика навчання учнів 5 – 9 класів проєктуванню в процесі вивчення технології обробки деревини і металу : навч.-метод. пос. / О.М.Коберник, В.В.Бербер, В.К.Сидоренко, С.М.Ящук. Умань: УДПУ, 2004. 114 с.
- 36.Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/print1472788461667940>
- 37.Нойшютц К. Ляльки – своїми руками. Харків: Клуб дозвілля, 2001. 200 с.
- 38.Патцлафф Р., Засмансхаузен В. Лейтмотиви вальдорфської педагогіки: від трьох до дев'яти років / пер. с нем. Київ: Вид-во «Наїрі», 2006. 72 с.
- 39.Пікельна В., Єдокієва Т. Педагогіка Р.Штайнера: сучасні системи виховання. *Рідна школа*. 1997. № 9. С.21 – 22.
- 40.Прилучення учнів до національної культури в процесі трудового навчання: метод. посіб. / В.Д.Мусієнко, Р.О.Захарченко, В.К.Сидоренко, Д.О.Тхоржевський. Київ: УДПУ ім. М.П.Драгоманова, 1998. 122 с.
- 41.Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- 42.Про проведення узагальнюючого науково-методичного експерименту всеукраїнського рівня «Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.05.2001 № 363. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2014-09-16/2861/nmo-1044-1.pdf>
- 43.Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Трудове навчання. 5-9 класи / укл.: А. І. Терещук, В. В. Бурдун, С. М. Дятленко та ін. Київ: МОН України, 2017. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>

- 44.Програми для вальдорфських шкіл України: 1 – 12 кл. / МОН України, департамент заг. серед. та дошкіль. освіти, Ін-т інновац. технологій та змісту освіти. Київ: Генеза, 2019. 800 с.
- 45.Програми з трудового навчання за профілем народних художніх промислів. IX–X класи / укл. Т.В.Хілько. Київ: РУМК, 1994. Ч. 1. 26 с.
- 46.Програми з трудового навчання за профілями народних художніх промислів / укл. О.П.Іващенко. Київ: РУМК, 1992. 60 с.
- 47.Радкевич В.О., Пащенко Г.М. Технологія вишивки: підруч. / за ред. Н.Г.Ничкало. Київ: Вища школа, 1997. 303 с.
- 48.Українська народна вишивка: програма середньої загальноосвітньої школи. 9 – 11 класи / укл. : Б.Ф.Ліва, Н.І.Боринець, О.П.Іващенко. Київ: ІЗМН, 1994. 20 с.
- 49.Устав антропософського товариства. Київ: [б.в.], 1993. 8 с.
- 50.Учебный план Штайнер-школы / пер. с фин. О. Поленовой. Харків: Основи, 2019. 124 с.
- 51.Фельдштейн Д.І. Психологія особистості в онтогенезі. Київ: Пед. думка, 2000. 206 с.
- 52.Франко І.Я. Середні школи в Галичині в 1875 – 1883 рр. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ: Наук. думка, 1985. Т. 46. Кн. 1. С. 418 – 434.
- 53.Художні ремесла в школі: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Л.В.Оршанського. Дрогобич : РВВ ДДПУ, 2007. 286 с.
- 54.Шпільчак В. Етнодизайн в українській школі: проблеми та перспективи. *Мистецтво та освіта*. 2010. № 3. С. 2 – 6.
- 55.Штайнер Р. Антропологія и педагогіка / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1997. 128 с.
- 56.Штайнер Р. Виховання дитини с точки зору духовної науки / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1993. 93 с.
- 57.Штайнер Р. Мистецтво виховання. Методика і дидактика / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1996. 176 с.
- 58.Штайнер Р. Педагогіка, заснована на пізнанні людини / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1996. 129 с.

- 59.Штайнер Р. Пізнання людини й освітній процес / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1998. 128 с.
- 60.Штокмайер К., Штейнер Р. Матеріали до навчальних програм вальдорфських шкіл / пер. з нім. Д. Виноградова. Київ: Вища школа, 1995. 416 с.
- 61.Щербаківський В.М. Українське мистецтво. *Вибрані неопубліковані праці*. Київ: Либідь, 1995. 287 с.

ДОДАТКИ

ПРОГРАМА
поглибленого вивчення декоративно-ужиткового мистецтва
на уроках трудового навчання (обслуговуючі види праці)

5 КЛАС

Ручне ткацтво

№ з/п	Назва теми	К-ть годин
1.	Обладнання, інструменти та пристрої ткання. Правила безпечної праці, протипожежні заходи, санітарно-гігієнічні вимоги	2
2.	Основні техніки ручного візерунчастого ткання: перебір, перебір з вибором	4
3.	Виготовлення тканого виробу з використанням технік ручного візерунчастого ткання: перебір або перебір з вибором	10
4.	Основні техніки ткання на верстаті: лічильна, гребінкова, ворсова	4
5.	Складання і розробка рисунку для міні-гобелена	2
6.	Виготовлення міні-гобелена лічильною, гребінковою або технікою ткання	10
7.	Підсумкове заняття. Організація виставки творчих робіт учнів	2
Резерв часу		1
Разом:		35

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема 1. Обладнання, інструменти та пристрої для ткання. Правила безпечної праці. Протипожежні заходи, санітарно-гігієнічні вимоги

Теоретичні відомості. Загальне поняття про ткацьке обладнання (ткацька рама, верстат). Типи верстатів для ручного ткання: з вертикальним і горизонтальним розміщенням основи. Інструменти, які використовуються у процесі ткання: човники, іглиці, гачки, ножиці тощо. Принципи роботи на верстатах.

Прийоми снування і заправлення основи. Технологія ткання полотна. Правила безпечної праці при виконанні робіт на ткацькому верстаті. Правила користування човником, шпульками. Підготовка верстата до роботи.

Правила безпечної праці у шкільних навчальних майстернях. Причини травматизму. Заходи попередження пожеж. Правила користування первинними засобами гасіння вогню. Санітарний догляд та температурний режим у приміщеннях майстерні.

Демонстрування плакатів та інших ілюстративних матеріалів.

Практична робота. Снування і заправлення основи на горизонтальному ткацькому верстаті. Підготовка верстата до роботи.

Тема 2. Основні техніки ручного узорного ткання: перебір, перебір з вибором

Теоретичні відомості. Історія виникнення і розвитку ткацтва. Основні техніки ткання, їх характерні особливості і відмінні риси. Специфіка виконання технік ткання: перебору, перебору з вибором. Технологічна послідовність ткання. Вивчення основних елементів ткання: «фасульок», «жучків», «зубчиків».

Практична робота. Перенесення рисунка на тканину. Виконання основних технік ткання (тренувальна тканина доріжка).

Тема 3. Виготовлення тканого виробу з використанням технік ручного візерунчастого ткання: перебір або перебір з вибором

Теоретичні відомості. Проектування вибору. Урахування функціонального призначення вибору під час розробки кольору і орнаменту. Складання композицій орнаменту. Добір ниток для виготовлення виробу. Перенесення рисунку орнаменту та виконання ткання. Кінцеве опорядження виробу: волого-теплова обробка, вив'язування тороків та ін.

Практична робота. Виготовлення тканної доріжки за зразком або власним задумом.

Тема 4. Основні техніки ткання на верстаті: лічильна, гребінкова, ворсова

Теоретичні відомості. Характеристика основних технік ткання: 1) лічильна та її різновиди за способом з'єднання кольорових площин (з'єднання «у вічко» (закладне), на «косу нитку», на пряму «межову нитку»); 2) гребінкова («кругляння»); 3) ворсова.

Підбір матеріалу (ниток), інструментів (гачка, човника, ножиць), верстата, рамок та пристосувань. Правила безпечної праці на ткацькому верстаті. Технічна послідовність виготовлення гобеленів. Вивчення основних елементів та прийомів ткання.

Практична робота. Виконання тренувальних вправ з метою оволодіння прийомами роботи інструментами та вивчення основних елементів лічильного, гребінкового ткання. Вправи з оволодіння лічильною, гребінковою та ворсовою техніками.

Тема 5. Складання і розробка рисунку для міні-гобелена

Теоретичні відомості. Фактура тканини, види волокон, придатних для використання у ткацтві. Правила збільшення або зменшення ескізів, перенесення ескізів на міліметровий папір. Розробка рисунка в шаховому порядку.

Практична робота. Розробка рисунка на міліметровому папері (збільшення), зменшення (за рахунок тканини і ниток) для ворсових гобеленів.

Тема 6. Виготовлення міні-гобелена лічильною, гребінковою або ворсовою технікою ткання

Практична робота. Проектування тканих художніх виробів. Урахування функціонального призначення виробу. Складання орнаменту. Підбір матеріалу для виготовлення виробу. Перенесення орнаменту на виріб та виконання ткання. Кінцеве опорядження тканого виробу.

Тема 7. Підсумкове заняття. Проведення виставки творчих робіт учнів.

Підведення підсумків роботи за рік. Підготовка до оформлення виробів на виставку дитячої творчості. Проведення конкурсу творчих робіт учнів.

6 КЛАС

Традиційна і сучасна українська писанка

№ з/п	Назва теми	К-ть годин
1.	Організація робочого місця. Безпека праці, виробнича санітарія і протипожежні заходи. Загальні відомості про писанкарство.	2
2.	Писанки-крашанки. Символіка кольорів. Природні барвники. Писанки-крапанки.	4
3.	Поняття про символ. Значення символів і знаків. Абетка символів. Основні схеми писанкових композицій. Виготовлення писанок восковим способом.	12
4.	Види і технологія виготовлення сучасних писанок.	14
5.	Підсумкове заняття. Організація виставки творчих робіт учнів	2
Резерв часу		1
Разом:		35

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема 1. Організація робочого місця. Безпека праці, виробнича санітарія і протипожежні заходи. Загальні відомості про писанкарство

Теоретичні відомості. Поняття про писанку. Історія розвитку писанкарства. Різновиди орнаментування пасхальних яєць. Демонстрування зразків. Обряди, пов'язані з підготовкою, написанням та використанням писанок. Демонстрування послідовності написання писанки. Приладдя та матеріали, необхідні для написання писанок.

Тема 2. Писанки-крашанки. Символіка кольорів. Природні барвники. Писанки-крапанки

Теоретичні відомості. Крашанки та регіони їх поширення. Символіка кольорів у писанкарстві. Природні барвники. Рослини, з яких готують барвники. Технологія та особливості приготування барвників.

Практична робота. Виготовлення крашанок і писанок-крапанок.

Тема 3. Поняття про символ. Значення символів і знаків. Абетка символів. Основні схеми писанкових композицій. Виготовлення писанок восковим способом

Теоретичні відомості. Поняття про символіку українського писанкарства. Абетка символів. Значення символів води, вогню, сонця, зорі, «Хреста», «Сварги» та ін. Зображення «Дерева життя», «Богині-Берегині» на писанках. Символи родючості: «сігма», «баранячі ріжки», «трикутник», «трійця», «Божа ручка» та їх значення.

Рослинні символи на писанках: «калиновий лист», «верба», «дубовий лист» та ін. Зображення квітів на писанках, їх значення.

Зооморфні символи на писанках: «кінь», «олень», «птахи», «риби». Значення символів. Демонстрування зразків.

Послідовність написання писанок восковим способом.

Практична робота. Основні схеми писанкових композицій. Геометричні, гомогенні, гетерогенні знаки, скомпоновані різними способами симетрії. Написання писанок восковим способом з використанням вивчених мотивів і символів.

Тема 4. Види і технології виготовлення сучасних писанок

Теоретичні відомості. Історія побутування великодніх яєць, прикрашених різнокольоровим бісером (восковки-бісерки).

Технології виготовлення писанок з бісеру: бісерна викладанка, бісерне нанизування.

Клаптикова технологія декорування писанки. Технологія декорування писанки аплікацією з соломки. Технологія виготовлення ажурної писанки.

Практична робота. Виготовлення сучасних писанок за різними технологіями. Створення Великодніх композицій та прикрашання ними інтер'єру школи.

Тема 5. Підсумкове заняття. Проведення виставки творчих робіт учнів

Підведення підсумків роботи за рік. Підготовка до оформлення виробів на виставку дитячої творчості. Проведення конкурсу творчих робіт учнів.

9 КЛАС

Вишивання гладдю

№ з/п	Назва теми	К-ть годин
1.	Підбір матеріалів. Вибір інструментів. Дотримання норм безпечної праці під час вишивання. Класифікація гладдевих швів за способом і технікою вишивання.	2
2.	Поняття про орнамент, композицію, ритм у вишиванні. Види орнаментів у вишивці та їх специфіка. Розробка композиції.	4
3.	Характеристика лічильних швів та швів по контуру.	2
4.	Технологія виконання простої, штрихової та художньої гладі	6
5.	Композиційна побудова орнаментів вишитих художньою гладдю. Визначення композиції візерунків на серветках, доріжках, рушниках.	2
6.	Глухі декоративні сітки. Характеристика та технологія виконання полтавської та атласної гладі.	6
7.	Способи обробки краю виробу та послідовність виконання.	4
8.	Кінцеве опорядження виробу. Догляд за вишитим виробом.	4
9.	Підсумкове заняття. Організація виставки творчих робіт учнів	2
Резерв часу		1
Разом:		35

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема 1. Підбір матеріалів. Вибір інструментів. Дотримання норм безпечної праці під час вишивання. Класифікація гладдєвих швів за способом і технікою вишивання

Теоретичні відомості. Поняття про тканини. Основні властивості тканин. Види ниток. Нитки, необхідні для вишивання. Голки для вишивання, основні номери. Наперсток, ножиці, шпички (діркопробивач або пендель), п'яльці. Організації праці на робочому місці. Добір матеріалів та інструментів. Розрахунок тканини та ниток для вишивання гладдю.

Види гладдєвих швів. Різновиди вільної гладі. Характеристика декоративної, атласної, художньої гладі. Способи нанесення узору на тканину. Технологічні вимоги до вишитих виробів. Поєднання швів під час виготовлення виробу.

Практична робота. Підбір узору для виробу. Нанесення рисунку на тканину. Вишивання двобічної вільної гладі без настилу.

Тема 2. Поняття про орнамент, композицію, ритм у вишиванні. Види орнаментів у вишивці та їх специфіка. Розробка композиції

Теоретичні відомості. Види орнаментів. Характеристика орнаментальності. Композиція у вишивці. Основні закономірності і принципи створення композиції. Композиційний центр, симетрія, закон ритму. Мотиви-символи, їх класифікація. Основні правила композиційної побудови орнаментів. Пропорційність елементів малюнку. Поєднання різних технік вишивання в орнаменті.

Практична робота. Складання та замальовування композиції орнаменту. Перенесення візерунка на тканину. Вибір кольору ниток для вишивання.

Тема 3. Характеристика лічильних швів та швів по контуру

Теоретичні відомості. Види лічильних швів та технологія їх виконання. Загальні відомості про шви, що виконуються по контуру. Тематичні вишивки, орнаменти, виконані лічильними швами. Порівняльна характеристика лічильних швів та швів по контуру.

Практична робота. Вишивання простого тематичного малюнку по контуру.

Тема 4. Технологія виконання простої, штрихової та художньої гладі

Теоретичні відомості. Ознайомлення з технологічною послідовністю виконання простої, штрихової та художньої гладі.

Практична робота. Вишивання зразків простої, штрихової та художньої гладі на тренувальних рушниках. Способи переходу кольорів. Підбір кольорової гами та орнаментів для вишивання.

Тема 5. Композиційна побудова орнаментів, вишитих художньою гладдю. Визначення композиції візерунків на серветках, доріжках, рушниках

Теоретичні відомості. Специфіка композиції для гладдєвої вишивки. Основи композиційної побудови орнаментів. Визначення композиції візерунків для гладдєвої вишивки на серветках, доріжках, рушниках.

Практична робота. Вишивання композиції художньою гладдю.

Тема 6. Глухі декоративні сітки. Характеристика та технологія виконання полтавської та атласної гладі

Теоретичні відомості. Одностороння гладь та її різновиди: верхошов, вісімка, полтавська, російська, атласна, гладь уприкріп. Характеристика односторонніх гладевих швів. Технологія виконання полтавської та атласної гладі.

Практична робота. Виконання глухих декоративних сіток.

Тема 7. Способи обробки краю виробу та послідовність виконання

Теоретичні відомості. Види та способи обробки краю вишитого виробу. Характеристика способів обробки країв: рубець, китиці, зубці, підігнутий і підшитий край.

Практична робота. Послідовність обробки краю вишитого виробу різними способами.

Тема 8. Кінцеве опорядження виробу. Догляд за вишитим виробом

Теоретичні відомості. Важливість кінцевого опорядження вишитого виробу. Волого-теплова обробка вишитого виробу. Правила техніки безпеки при роботі з праскою. Основні правила і прийоми догляду за вишитими виробами.

Практична робота. Виконання кінцевого опорядження вишитого виробу з допомогою праски.

Тема 5. Підсумкове заняття. Проведення виставки творчих робіт учнів

Підведення підсумків роботи за рік. Підготовка до оформлення вишитих виробів на виставку. Проведення конкурсу творчих робіт учнів та визначення кращої вишивальниці.